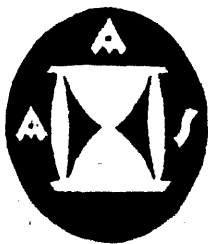

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 1 **1935**

NELJATEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

H. KRUS
PEATOIMETAJA

O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TREIBERG

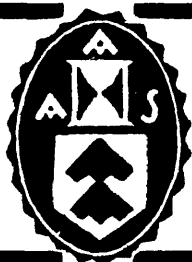
SISU:

	Lk.
Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629. E. Blumfeldt	1
Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908.—1909. aastal. Leonhard Mark	19
Psühholoogia ja ajalugu. Konstantin Ramul	36
Varia	40

AJALOOLINE AJAKIRI

1935

N° 1

I VEERAND

TARTU

Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629.

Tallinna kui põhja-euroopalise kaubandusliku sõlmpunkti tähtsus kaupade vahendamisel Lääne-Euroopa ja Loode-Venemaa suurte kaubandusliikude keskuste — Novgorodi ja Pihkva — vahel saavutas oma haripunktilise kõrguse XVI saj. esimesel poolel. — Novgorodi kaubakontori sulgemine tsaar Ivan III poolt XV saj. lõpul oli küll seadnud tollal küsimärgi alla Tallinna kogu kaubandusliku tegevuse vene tagamaadel. Seda siiski vaid ajutiselt, sest peale kibedat heitlust oma konkurentidega (Narva ja Viiburi) saavutas Tallinn Hansaliidult tunnustuse kui ainus lubatud laolinn (staapellinn) kaubitsemises Venemaaga. Laopaiga õiguste sidumine Tallinnaga tähendas seda, et nüüd pidid kõik läänest tulevad Venemaale suunatud kaubalaevad sisestuma Tallinna sadamasse. Siin asetati kaubad ümber teistesse, Venemaale purjetavatesse, madalvee sõitudeks sobivatesse laevadesse, või jälle saadeti kaubad siit edasi Venemaale maad kaudu. Teostanud põhimõtte, mis keelas võõrale kauplemise võõraga, olid tallinlased seega vahendajateks kõigis tehinguis läänlaste ja venelaste vahel. Kõigi nende seikade tõttu muutus Tallinn keskaja lõpul, milal Hansaliidu ainuvõim Baltimerel oli juba taandumas sissetungivate hollandlaste aktiivsuse ees, vene kaubanduse tõeliseks keskuseks. Algas Tallinna keskaegse kaubanduse viimane ja nähtavasti suurim kõrgkonjunktuuri ajastu. Ealeski varem ei valitsenud Tallinn vene turge ja tagamaid täiuslikumalt kui siis.

See kaubanduslik õitseng lakkas Vene-Liivi sõja vallandumisega 1558. a. Tallinna elupõline rivaal piiritaguste majandusliikude tagamaade ja turgude pärast idas — Narva — langes juba sõja esimesel

aastal ja jäi kuni 1581. a. venelaste kätte. Tsaar Ivan muutis Narva vene kaubasadamaks ja laolinnaks, mille kaudu pidi toimuma kogu kaubavahetus Venemaa ja Lääne-Euroopa vahel. Paari aastakümne jooksul suundusidki nüüd läänest tulevad laevad vene turgudele määratud kaupadega otseselt Narva. Tallinnat ähvardas täielik väljalülitamine Venega toimuvast kaubavahetusest. Et seda vältida, liitus Tallinn 1561. a. Rootsiaga, lootes viimase võimu all elustada endist vahendavat osa Venemaale suunatud kaubanduslikus tegevuses, sest Rootsi ja tsaari vahel valitses tollal veel n. nim. „igavene“ rahu. Viimase iga polnud aga kuigi pikk. Rootsi ja Vene vahel vallandunud sõda hävitas tallinlaste lootused. Vastavalt Tallinnale antud lubadusile keelati küll Narva purjetamine. Kuid täiesti ära hoida ja sulustada ei õnnestunud rootsi sõjalaevul läänepoolsete kaubalaevade purjetamist Narva siiski mitte. Stettiini rahu 1570. a. olid rootslased koguni sunnitud tunnustama Lüübeklaste õigusi Narvasõidu suhtes. Narva taasühendamine muu Eestimaaga 1581. a. ei toonud Tallinna kaubanduslikesse oludesse XVI saj. lõpul kuigi märgatavaid paremusi. Tõsi küll, järgnevail aastakümneil kinnistati Tallinnale korduvalt laolinnaõigus kaubitsemisel Venemaaga ja keelati lubamatud sõidud Narva. Keskvõim aga polnud suuteline teostama tugevamat järelevalvet selle keelu täitmise suhtes. Vastupidi, keskvalitsuse kaubanduspoliitikas avaldus selle küsimuse suhtes kestvalt ilmne kõikumine ja vastuoluderikkus. Sellal kui Tallinnale tagati ta laolinnaõigus kaubitsemisel Venemaaga ja rõhutati sellest johtuvat Narvasõidu keeldu, anti Narvale ta privileegides nii aktiivne kui ka passiivne laevasõiduõigus. Samuti kinnitati ka Lüübekile juba 1585. a. õigus kaubitseda venelastega Narva kaudu ja purjetada Tallinnat vältides otseselt Narva. Ehkki Tallinna protestide tõttu need tema eesõigusi otseselt rikkuvad korraldused ja lubadused tavaliselt jälle tühistati, jätkus Lüübeklaste jt. purjetamine Narva illegaalselt ometi¹⁾, nagu seda näitavad Tallinna kaebused kuningale XVII saj. algusest²⁾. See oli võimalik seetõttu, et tollidest saadavate tulude tõttu keskvalitsuse kohapealsed organid ei pööranud Narvasõidu keelu rikkumisele kuigi suurt tähelepanu. On ju võimalik, et puhuti vähenes press ka Tallinna poolt. Sest vaatamata jätkuvale purjetamisele Narva, oli ka Tallinnas toimuvate kaubanduslike tehingute hulk venelastega ja siinse vene kaubanduse üldine läbikäik XVII saj. esimese aastakümne lõpul märkimisväärselt kõrge. See võis muidugi olla tingitud ka Narvasõidu keelu karmimast teostamisest vastavail aastail. 1609. a. Tallinna naelatolli-

¹⁾ Nina Bang, Til Narva-Handelens Historie i 16. Aarhundrede; Histor. Tidsskr. 7. Raekke II (1900), lk. 541—548.

²⁾ RRA (Rootsi Riigiarhiiv), Livonica 80, kirjad 30. IX 1601, 5. III 1602, 7. V 1602 jne. Viimastes juhivad tallinlased tähelepanu sellele, et ühenduses Narvasõiduga olevat venelastel kavatsus muuta Ivangorodi vene kaubanduse laolinnaks (kiri 7. maist 1602).

raamatu sissekannetest näeme, et vene kaupmeeste tooma (importi) hinnati nimetatud aastal 74 064 ja viima (eksporti) 27 581 riigitaalrile³⁾. Kahjuks seisab see tolliraamat üksikult omaette, millele pole lisada vastavaid raamatuid eelnevaist ega lähemaist järgnevaist aastast. Seepärast on raske öelda, kas selle tolliraamatu andmestikust peegeldub 1609. a. kaubavahetuse individuaalne pale, või sobib ta pikema ajavahemiku kaubavahetuse ulatuse iseloomustamiseks. Igal juhul näitab selle tolliraamatu andmestik seda, et Tallinna kaubanduslikes suhetes venelastega oli tollal juba märgata teatud konsolideerumist. Lähemalt peatume sellel kõnesoleva kirjutise statistilises osas. Sõjas, mida Rootsi pidas XVII saj. teisel aastakümnel Venemaaga, nähtavasti laostusid uuesti need enam-vähem juba korraldunud kaubanduslikud suhted venelastega. 1620. a. ulatus vene toom ainult 2069 riigitaalrile ja viima väärtus oli ainult 704 riigitaalrit⁴⁾. Võrreldes 1609. a. oli tagasimineku kohutav. See kaubandusliku tegevuse vähenemine venelastega, mis omakorda mõjutas Tallinna kaubaliiklemise ulatust kõigis teistes suundades, sundis Tallinnat veel teravamalt rõhutama oma laolinnaist ainuõigust vene turgude suhtes Narva vastu.

Stolbova rahuleping Rootsi ja Venemaa vahel a. 1617 andis rootslastele ja üldse Rootsi alamajale suuri võimalusi aktiivkaubanduse arendamiseks Venemaal. 1621. a. püüdis Gustav Adolf Venemaal avanevate võimaluste ärakasutamiseks organiseerida tihedamat koostööd Tallinna ja hansalinnade vahel. See üritus äpardus⁵⁾. Tallinlased polnud nähtavasti kuigi suurel määral huvitatud aktiivkaubanduse arendamisest Venemaal, sest see oli ikkagi seotud küllalt suure riskiga ja nõudis suuremaid tegevuskapitale, neid viimaseid aga sõdade tõttu vaesunud tallinlastel polnud. Tallinlaste sihiks oli saavutada vahendaja vähese riskiga seotud ja suhteliselt väikest tegevuskapitali nõudev funktsioon kaupade toimetamisel venelastelt Lääne-Euroopa kaupmeestele omas kodulinna. Oli ju selline passiivne äritegevus kindlustanud Tallinnale ta majandusliku jõukuse XVI saj. esimesel poolel. Miks ei pidanud see siis andma sama häid tagajärgi nüüd, mil eeldused edukaks teotsemiseks näisid esialgsel vaatlemisel olevat veel suuremad kui tollal. Sest Stolbova rahulepingus oli Venemaa kaotanud kõik oma valdused Läänemere kaldamail ja seetõttu oli kontroll merre suubuvate Venemaa siseveeliste liiklemiste üle täielikult Rootsi käes. Tallinlaste arvates polnud vene kaubanduse taaskoondamiseks Tallinnasse ja selle kaubanduse taas-

³⁾ ERKA, LRKkA (= Liivimaa rootsiaegne kindralkubern. arhiiv) XXIV, 58.

⁴⁾ LRKkA XXIV, 59.

⁵⁾ K. R. Melander, Die Revaler Zollarrende 1623—1629 und die dadurch zwischen Schweden und Lübeck hervorgerufenen Missshelligkeiten; Zeitschr. d. Vereins f. lübeckische Geschichte XIV (1912), lk. 246.

elustamiseks vaja teha mitte midagi muud, kui ainult sulgeda vene kaubandusele Narva ja teostada Tallinna laolinna õigused vene kaubanduse korraldamise suhtes kategooriliselt.

Kogemused aga olid näidanud, et senised võtted Narva väljalülitamiseks vene kaubandusest ei anna kuigi efektseid tegelikke tulemusi ja seda just selle ükskõiksuse või koguni vastuseismise tõttu, mida riigivõim avaldas Narvasõidu keelu kategoorilise teostamise vastu. Mõisteti, et riigivõimult toetuse saamiseks on vaja pakkuda talle vastutasuks midagi reaalsemat kui ainult Tallinna kaubandusliku tegevuse loodetavast tõusust laekuvaid suuremaid tollituluseid.

Kui Narva tollirentnik Daniel Simonson oli 1622. a. sügisel sõitnud tollirendilepingu pikendamise asjus Stokholmi, siis pöördus Tallinn Gustav Adolphi poole ja palus mitte pikendada rendilepingut, vaid oodata ära Tallinna poolt tehtavad pakkumised⁶⁾. Varsti järgnes linnalt teine kiri, milles Tallinn palub sulgeda ja ära keelata laevadele purjetamise Pärnu, Haapsalu, Narva, Kaprio, Neevalinna, Porvoo ja Helsingi sadamasse. Et tasa teha neid tollituluseid, mida riik kaotab selle keelu teostamisel, pakkus Tallinn Narva ja samuti ka Porvoo ja Helsingi tollide eest riigile 1500 ja Tallinna tolli eest 3000 taalrit aastas renti kuue aasta jooksul, eeldusega, et laevasõit ja kaubavahetus Venemaaga oleks nende aastate kestel avatud. Pakkumise teiseks tingimuseks oli nõue, et Soomest ja Venest Tallinnasse saadetavalt kaupadelt tasutaks tolli alles Tallinnas, nagu merd kaudu läänestki tulevilt kaupadelt. Et Narval poleks põhjust nurisemiseks, siis on tallinlased nõus lubama Narva kodanikel elada ja kaubitseda Tallinnas samadel alustel teiste võõraste kaupmeestega ja viia siit omil laevul välja siin tollitatud kaupu⁷⁾. Kuningas soostus Tallinna ettepanekule. 1623. a. algasid Stokholmis läbirääkimised tollide renditamise üle Tallinnale. Kuninga volinikena võtsid neist osa riigikantsler Axel Oxenstierna ja riiginõunik Johan Skytte, kuna Tallinnat esindasid bürgermeister ja sündik Johann Derenthal ja raehärra Georg v. Wangersen⁸⁾. Läbirääkimiste tulemusena sõlmus rendileping, mille kuningas kinnitas 1624. a. septembris, mis aga tegelikult hakkas kehtima juba aasta varem, 1623. a. augustis⁹⁾.

Lepingu kohaselt renditati Tallinna linnale kuueks aastaks, pärtlipäevast 1623 kuni pärtlipäevani 1629 — Tallinna, Narva, Porvoo ja Helsingi tollid. Rendihind tõusis küll märksa kõrgemale Tallinna esialgsest pakkumisest. Aastas pidi linn maksma riigile 12 000 rootsi või 7384^{2/13} riigitaalrit. Kui aastased tollitulud ületasid rendinormi, siis jagati ülejääk linna ja riigi vahel pooleks. Rendilepinguga keelati

⁶⁾ RRA, Livonica 44, kiri 30. X 1622.

⁷⁾ TLA (= Tallinna Linnaarhiiv) B. 2. 31.

⁸⁾ K. R. M e l a n d e r, op. cit., lk. 247—248.

⁹⁾ Ibid., lk. 248; LRKkA. XXIV, 63, tolliraamat a. 1623/24.

kõigil võõrastel laevadel ja samuti ka rootsi laevadel, kui need viimased olid prahitud võõraste poolt, purjetamine Narva, Kapriosse, Neevalinna, Porvoosse ja Helsingisse. Ainult Tallinna ja Viiburi sadamad olid avatud sellistele laevadele. Neis sadamais võisid nad tollitada, tolliks määrati endise $1\frac{1}{2}\%$ asemel 3% kaubaväärtusest, ja müüa kaasatoodud kaupu ja hankida väljaviimiseks uue laadungi. Narva, Helsingi ja Porvoo kodanikud säilitasid õiguse purjetada oma laevadega siiski ka otseselt kodusadamasse, kuid sellisel korral pidid nad maksma kohapeal olevale Tallinna tollitajale kaasatoodud kaupadelt kaks korda kõrgemat tolli, s. o. 6% kaubaväärtusest. Samuti võisid nende linnade elanikud purjetada Tallinna ja väljuda sealt peale tavalise 3% -se tolli tasumist, mis aga oli seotud kuluka ja aega nõudva lossimise ja taaslaadimisega Tallinna kui laolinna sadamas, kaupadega ükskõik millises suunas. Viimati nimetatud soodustusi võisid kasustada ka kõik teised rootsi alamate poolt prahitud rootsi laevad. Kaubad, millelt toll tasuti Tallinnas, olid saabumisel Narva, Neevalinna, Porvoosse ja Helsingisse tollivabad. Venemaalt tulev kaup oli Tallinnasse saabumisel tollivaba, kuid väljalaevatamisel Tallinnast tollitati vene kaupu 3% -se tolliga. Lisades veel seda, et kõigi piki rannikut asuvate kõrvalsadamate külastamine keelati ära kõige kõvemalt, oleme loendanud tollirendilepingu tähtsamad punktid ¹⁰⁾.

Tollirendileping kindlustas Tallinnale valitseva seisukoha laevaõidu korraldamisel Soome lahes. Tallinn ise püüdis sellega esijoones saavutada, nagu juba öeldud, tagasi valitsevat asendit kaupade vahendamisel Venemaa ja Lääne-Euroopa vahel. Lepingu kaugemaks, Tallinna kitsaid erihuve ületavaks sihiks aga oli vene kaubandust, mis alates XVI saj. teise poolega järjest enam oli koondunud Arhangelskisse, tagasi juhtida Valgemerest Läänemerre. See oli siht, mida järgnevatel aastakümnetel taotlesid veel mitmed teised kaubanduspoliitilised üritused. Just selle viimase sihi, s. o. kogu baltilise vene kaubanduse elustamise huvides Gustav Adolf nähtavasti nõustuski tollide renditamisega Tallinnale lepingus tähistatud kujul. Suurema edu saavutamiseks tegi ta 1626. a. Tallinnale ettepaneku asutada vene kaubanduse elustamiseks suure tegevuskapitaliga kaubakompanii, millest ka välismaalased, eriti just lüübeklased võiksid oma kapitalidega osa võtta. Selline kaubakompanii jäi tollal siiski asutamata ¹¹⁾.

Tollirendileping ise leidis teiste linnade poolt teravat arvustamist, kuna leping kahjustas ja halvas nende kaubandust. Eriti raskelt tabas leping Narvat, mille vastupanu lepingule murti valitsusvõimude abil ¹²⁾. Välislinnadest riivas tollilepingu toimetulek kõige rohkem hansalin-

¹⁰⁾ RRA, Livonica, vol. 44. hoiduv rendilepingu tekst; vt. ka K. R. Melander, op. cit., lk. 248—249.

¹¹⁾ R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634; Uppsala, 1933, lk. 188; K. R. Melander, op. cit., lk. 249—250.

¹²⁾ K. R. Melander, op. cit., lk. 251—254.

nade, eriti Lüübeki huve; viimane oli sõlminud tihedaid kaubanduslikke sidemeid Narvaga ja kauples Venemaaga peamiselt just üle Narva. Teised läänepoolsed kaubalinnad ja kaubitsejad rahvad, asudes väljaspool sisebaltilist ringi, ei huvitunud vene kaubanduse baltilise laokoha sidumisest Tallinna või Narvaga sellisel määral, kuna nad olid arendanud omi kaubanduslikke suhteid XVII saj. algul Venemaaga peamiselt Valgemere kaudu. Soome lahte saabusid nende laevad esijoones just kohapealsete saaduste, eriti just vilja hankimiseks. Lüübekile seevastu oli vaba kaubitsemine Venemaaga Läänemerd kaudu hoopis kasulikum kui teha seda ümber Skandinaavia poolsaare, mis pikendas mitmevõrra reisi kestvust ja lisas rea teisigi raskusi. Et Lüübek eelistas idapoolseid, venelastele lähemaid sadamaid Tallinnale, on täiesti mõistetav. Seepärast äpardusidki kõik Tallinna tollirendiaegsed katsed võita Lüübeki ja teiste hansalinnade poolehoidu Tallinna kui vene kaubanduse laolinna õiguste tunnustamisele. Lüübek jätkas kogu tollirendiaja kestel illegaalselt laevasõitu keelatud idapoolsetesse sadamatesse, nagu see selgub Tallinna kaebusist¹³⁾. Kindlasti vähenes selliste sõitude tagajärjel Tallinna kaudu toimuv kaupade liiklemine. Tallinn polnud rahul rendiaastate kaubanduslike tulemustega. Ebaõnnestumise peamisi põhjusi nägi ta lepingutingimuste rikkumises lüübeklaste ja teiste poolt. Linnakassale andsid rendiaastad tõepoolest vähe, kuigi kassal nähtavasti ka ei tulnud kanda otseseid kahjusid, sest tollidest laekuvad summad ületasid neil aastail, milliste kohta on säilinud tolliraamatud, alati rendinormi. 1623./24. a. laekus tollidest 17 407, 1626./27. a. — 19 298, 1627./28. a. — 14 799 ja 1628./29. a. 17 808 rootsi taalrit¹⁴⁾. Linnakassa sissetulek vastaväl aastail oli seega 2733, 3649, 1399 ja 2902 rootsi taalrit. Seega ainult ühel aastal oli linnakassa sissetulek suurem kui 1622. a., millal langes linnale pool kõigist Tallinna tollituludest, ja millal linnakassa sai 2965 rootsi taalrit.

On siiski kindel, et Tallinna kaudu toimuv kaupade liiklemine tõusis tollirendiajal, nagu allpool veel näeme, võrreldes eelnenud aastatega märksa, kuigi vast mitte selles ulatuses, nagu oli loodetud. Idapoolsete sadamate sulgemise tõttu võõrastele ja diferentseeritud tollitakside tagajärjel koondus kaubandus Soome lahes, eriti just kauplemine venelastega küll endisest suuremas ulatuses Tallinna, kuid on küsitav, kas see tõus, mida märkame neil aastail Tallinna kaubanduses, korvas neid kaotusi, mis johtusid baltilisele vene kaubandusele eelnimetatud idapoolsete sadamate sulgemisest. On muidugi ilmne, et ka poliitiliselt rahutud aastad häirisid tollirendiaegse kau-

¹³⁾ RRA, Livonica 44, Tallinna kiri kuningale 14. V 1625. Tallinna ja Lüübeki suhetest tollirendiajal vt. K. R. Melanderi juba nimetatud kirjutist ja R. Liljedahl, op. cit., lk. 189.

¹⁴⁾ Siin esitatud arvud on võetud tollirendiaegsetest Tallinna naelatolliraamatuid, milliseid iseloomustame lähemalt allpool.

banduse rahulikku arengut ja takistasid kõigi avanevate võimaluste ärakasutamist. Laiemat tollirendilepinguga seotud lootust — juhtida vene kaubandus Valgemerest Läänemerre, Arhangelskist Tallinna — rendiaastad ei täitnud. Seda kurdab ka Tallinn¹⁵⁾. Keskaegseid olukordi oli võimata taaselustada, sest Venemaa kaubanduslikus struktuuris oli toimunud viimase poolesaja aasta kestel põhilisi muudatusi. Sise-Venemaa kaubanduslikuks sõlmpunktiks polnud enam Novgorod, vaid Moskva, kust tsentralistlikult korraldati kaubanduslikku tegevust. Novgorod oli vaesunud samuti kui Tallinn.

See üldine rahulolematuse tollirendiga ja ta tingimuste sobimatus XVII sajandi kaubanduselu raamidest, ühenduses uute kaubandus- ja tollipoliitiliste kavatsustega Gustav Adolfi poolt¹⁶⁾, tingis selle, et kuninga suhtumine Tallinnasse kui ainsasse laolinna muutus rendiaja lõpul kaunis eitavaks. On ju võimalik, et siin mõjusid kaasa ka Gustav Adolfi üldpoliitilised kavatsused Saksamaal, mis nõudsid sõbralikumaid suhteid Põhja-Saksa kaubalinnadega. Juba enne tollirendiaja ametlikku lõppu andis Gustav Adolf läänepoolsetele laevadele õiguse külastada seni keelu all seisnud sadamaid. 1629. a. jaanuaris said Stralsundi kodanikud õiguse purjetada Narva ja Neevalinna ning teistesse vene jõgede suudmeis olevatesse sadamatesse ja kaubelda seal tollivabalt¹⁷⁾. Sama aasta aprillis lubas kuningas kahele inglasele, vendadele William ja John Rowley'le asuda elama Narva, soetada laevu ja arendada seal tolli- ja maksudevaba kaubitsemist nii läänepoolsete kui ka vene kaupadega¹⁸⁾. Ja kui Tallinna saatkond 1629. a. kevadel taotles kinnitust Narva sadama külastamiskeelule, siis ei saavutanud ta seda enam¹⁹⁾.

Säärane oli kaubandus- ja ajapoliitiline taust, millel arenes Tallinna kaubandus ja laevasõit XVII saj. esimesel kolmandikul. Kirjutise järgnev osa tahab statistiliste andmete abil lähemalt iseloomustada Tallinna kaubaliiklemise ja laevasõidu suundi, ulatust, liikvelolevaid kaupu ja erirahvuste ja linnade osatähtsust Tallinna kaubanduselusel nimetatud ajavahemikul.

Seesuguseks iseloomustamiseks pole meil muidugi niisuguseid täpsaid arvustikke, nagu seda on tänapäevased sadamate läbikäike näitavad statistiliste sihtidega koostatud arvulised ülevaated. Tolleaegsest kaubavahetusest ja laevade liiklemisest pakuvad arvulisi andmeid kõige täielikumal ja pidevamal kujul tolliraamatud. Käesoleva kirjutise tarvis on kasutatud meieni säilinud Tallinna naelatolliraamatuid aastaist 1609, 1620, 1621, 1622, 1623 (1. poolaasta), 1623/24,

¹⁵⁾ RRA, Livonica 44, Tallinna kiri 28. II 1626.

¹⁶⁾ R. Liljedahl, op. cit., lk. 196 jj.

¹⁷⁾ K. R. Melander, op. cit., lk. 271.

¹⁸⁾ RRA, Riigiregistratuur 1629. IV 30.

¹⁹⁾ R. Liljedahl, op. cit., lk. 218.

1626/27, 1628/29, mis asuvad Riigi Keskarhiivis ²⁰⁾, 1627/28 ja 1629 (2. poolaasta), milliseid säilitatakse Tallinna Linnaarhiivis ²¹⁾. Kahjuks pole see seeria lünkadeta. Tolliraamatud valmisid tegelikus kaupade tollitamise töös. Nende peamiseks ülesandeks oli tollitulude õige ja täpne tähistamine, kuna tollimisele alluvate kaupade loendamine ja koguste täpne arvuline edasiandmine, mis kaubandusstatistika seisukohalt on kõige olulisem, omas tollal vaid kõrvalisemat tähendust. Selle seiga tõttu ongi tolliraamatute andmed saabuvate ja väljuvate kaupade hulga kohta sageli õige summaarsed ja koguni ebamäärased (pakk, kimp). Edasi raskendab tolliraamatuis leiduvate andmete

1. Tallinna saabunud

Kuuluvus	1609				1620				1621				1622				1623 (—21. VIII)			
	l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.	
	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%
Hollandi	25	37.3	1304	52.8	26	48.1	1846	67.6	16	57.1	1205	76.3	25	48.1	2110	65	28	56	2340	74.6
Saksa	34	50.7	1031	41.8	26	48.1	843	30.9	12	42.9	375	23.7	27	51.9	1138	35	20	40	763	24.4
Taani	5	7.5	117	4.8	2	3.8	42	1.5	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	32	1.0
Soome	1	1.5	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sisemaa	2	3.0	16	0.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	67	100	2468	100	54	100	2731	100	28	100	1580	100	52	100	3258	100	50	100	3135	100

statistilist väärtustamist ääretu kirevus kaupade koguste hindamiseks käidetavas mõõdukus, mille tõttu ühise nimetaja leidmine on sageli peaaegu täiesti võimata. Puuduseks tuleb pidada ka seda, et tolliraamatud ei märgi ära tühjalt Tallinna saabunud ja tühjalt või uusi kaupu peale võtmata sadamast väljunud laevu. Kuid kõik need puudused ei suuda kummutada tolliraamatute väärtust statistilise allikana. Ei pea nimelt unustama seda, et kaubanduse ja laevasõidu ulatuse ja pingsuse käsitlemiseks meil varasema aja kohta lihtsalt pole teisi allikaid peale tolliraamatute, ja et vaatamata kõigile puudusile pakuvad nende andmed siiski rohkem, kui aktides leiduvad ebamääraselt formuleeritud verbaalsed avaldused kaubandusliku tegevuse ulatuse kohta.

Peatudes kõigepealt laevasõidul, märkigem seda, et tolliraamatud aastaist 1609—1629 lubavad eritleda Tallinna tookordses laevaliiklemises kolme raiooni — kaugesõidu, lähis-rannasõidu ja venesõidu raioone. Kõige üksikasjalikumalt võime tolliraamatute põhjal jälgida laevade liiklemist kaugesõidu liinil, kuna seda viimast eraldas Tallinnast alati selge tollipiir, mis nõudis iga

²⁰⁾ LRKkA XXIV, 58—65.

²¹⁾ TLA, A. g. 7 ja A. g. 9.

kaupadega saabuva laeva registreerimist tolliraamatus. Kaugesõiduraiooni võime jagada omakorda veel kaheks — sisebalttiliseks ja välisbalttiliseks kaugesõiduraiooniks. Kaugesõidus liiklesid ainult võõrastele, peamiselt hollandlastele ja lüübeklastele, vähemal määral ka teistele Põhja-Saksa linnadele ja taanlastele kuuluvad laevad. Vaatluse all oleva ajavahemiku vältel ei kohta meie neil sõiduvetel iselustki tallinlastele kuuluvat laeva, üldse mitte rootsi laevu. Lähemalt iseloomustab Tallinna ja temaga kaubanduslikke sidemeid pidavate läänepoolsete kaubalinnade vahel ühendust pidanud laevade rahvuslikku kuuluvust tabel nr. 1. Nagu sellest näeme ületas Tallinna

laevad lippude järgi.

1623/24				1626/27				1627/28				1628/29				1629 (II poola.)			
l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.	
ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%
36	47.4	3152	67.1	24	52.2	2354	69.5	24	60	2225	74.5	35	59.3	3287	73.1	6	60	463	72.6
37	48.6	1478	31.5	22	47.8	1032	30.5	16	40	760	25.5	24	40.7	1210	26.9	4	40	175	27.4
2	2.7	65	1.4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	1.3	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	100	4695	100	46	100	3386	100	40	100	2985	100	50	100	4497	100	10	100	638	100

saabunud saksa laevade arv üksikuil aastail küll siia saabunud hollandi laevade arvu, kuid kandejõu kogusumma poolest ületasid hollandlased siiski alati sakslasi. Varasemate aastate, eriti just 1609. a. suhtes näitab erilippude osatähtsust kaupade transportimisel vaatluse all oleval lüünil siiski paremini laevade arv kui nende tonnaaz, sest suuremahulised hollandi laevad saabusid Tallinna sageli ainult pooliku laadungiga, või koguni hoopis tühjalt ja lahkusid ka Tallinnast tühjalt. Tabelis näidatud sisemaised ja soome laevad liiklesid ainult sisemaiste sadamate ja Tallinna vahel. Mis puutub kaugesõidus liiklevate laevade kandejõusse, siis olid kõige suuremad hollandlaste laevad. Neile kuuluvate laevade suurus kõikus 35 ja 140 sälitise vahel, kusjuures olid ülekaalus just suuremamahulised laevad. Saksa laevade suurus ulatus 10—70 sälitiseni, ülekaalus olid laevad, mille kandejõud ei tõusnud 50 sälitiseni. Saksa laevade kohta öeldu maksab ka taani laevade suhtes.

Tabel nr. 2. näitab Tallinna saabunud laevade jagunemist lähte-kohtade järgi. Kõrvutades selle tabeli andmeid tabel nr. 1. arvudega, näeme, et muudatused lahtrites on suhteliselt väikesed, sageli pole neid üldse mitte. Tallinna saabuval laevad näitavad, et välisbalttilises laevasõidus valitsesid hollandlaste laevad, kuna sisebalttiline kaugesõit oli peaaegu eranditult saksa, eriti just lüübeklaste laevade käes.

2. Tallinna saabunud laevad

Lähte-koht	1609				1620				1621				1622				1623 (—21. VIII)			
	l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.	
	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%
Hollandi	21	31.2	1054	42.7	22	40.8	1546	56.6	15	53.6	1150	72.8	25	48.1	2110	65	25	50	2140	68.3
Prantsusm.	2	3	150	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hispaania	—	—	—	—	4	7.4	300	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani Norra	5	7.5	117	4.7	2	3.7	42	1.5	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	32	1
P.-Saksa l.	10	15	257	10.7	6	11.1	145	5.3	4	14.3	99	6.2	9	17.3	422	13	10	20	437	14
Lüübek	24	35.8	774	31.3	20	37	698	25.6	9	32.1	331	21	18	34.6	716	22	11	22	396	12.6
Soome	2	3	40	1.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sisemaa	3	4.5	76	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	130	4.1
	67	100	2468	100	54	100	2731	100	28	100	1580	100	52	100	3258	100	50	100	3135	100

Ainult üksikuid hollandi laevu saabus Tallinna mõnest Põhja-Saksa sadamalinnast. Samuti vähe oli neid saksa laevu, mis saabus siia mõnest välisbaltilisest mittedaksa sadamast. Taani laevad kursseerusid eranditult Tallinna ja kodusadamate vahel. Õeldut kinnitavad ka tolliraamatute andmed Tallinnast väljunud laevade suundumise kohta. Tallinnast väljunud laevade jagunemist sihtkohtade järgi näitab tabel nr.3. Kahjuks pole selle tabeli puhul võimalik arvestada

3. Väljunud laevad.

Sihtkoht	1609		1620		1621		1622		1623 (—21.VIII)		1623/24		1626/27		1627/28		1628/29		1629 (II p.)	
	ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.		ab-sol.	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Hollandi	5	12.5	18	55	26	68.4	24	54.5	23	59	19	29.2	37	55.2	29	52.7	48	55.2	8	40
Prantsusmaa	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani	4	10	2	6	—	—	—	—	3	7.7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	11	27.5	3	9	5	13.2	8	18.2	6	15.4	13	20	2	3	—	—	17	19.5	8	40
Lüübek	15	37.5	7	21	6	15.8	7	16	5	12.8	27	41.6	24	35.8	17	31	19	21.9	4	20
Rootsi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1.8	—	—	—	—
Soome	2	5	—	—	—	—	1	2.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sisemaa	2	5	2	6	1	2.6	4	9	2	5.1	6	9.2	4	6	8	14.5	3	3.4	—	—
Teadmata	1	2.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	40	100	33	100	38	100	44	100	39	100	65	100	67	100	55	100	87	100	20	100

laevade kandejõudu, kuna tolliraamatud ei märgi ära väljunud laevade suurust. Tabeleist näeme, et laevade liiklemises avaldub suur kõikumus ja ebastabiilsus. Osaliselt seletub see kindlasti nende rahu- tute sõjaaegadega, mis 1620-aial aastail häirisid laevasõitu Läänemerele. 1621. a. saabunud laevade väike arv seletub kahtlematult sõjaliste sündmustega Liivimaal. Ka mõjustasid laevade liiklemist mitmesugused kaubavahetuse vabadust pidurdavad korraldused, eriti vilja välja-

lähtekohtade järgi.

1623/24				1626/27				1627/28				1628/29				1629 (II poola.)			
l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.		l. arv		kandej.	
ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%	ab-sol.	%	Säl.	%
35	46	3062	65.2	24	52.2	2354	69.5	24	60	2225	74.5	35	59.3	3252	72.3	6	60	463	72.6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	19.7	617	13.1	5	10.8	316	9.4	—	—	—	—	6	10.2	365	8.1	4	40	175	27.4
23	30.3	951	20.3	17	37	716	21.1	16	40	760	25.5	18	30.5	880	19.6	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	4	65	1.4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	100	4695	100	46	100	3386	100	40	100	2985	100	59	100	4497	100	10	100	638	100

veokeelud. Et vili oli peamiseks artikliks, mille pärast hollandlased purjetasid Tallinna, siis kahanes neil aastail, millal kehtis vilja väljaveokeeld, just hollandi laevade arv. Sellisteks keeluaastateks olid 1609. ja 1624. a. ja tabelite andmed näitavad, et neil aastail oli Tallinnast Hollandisse suundunud laevade arv hoopis väiksem kui Hollandist saabunud laevade arv. Osa hollandi laevu oli nähtavasti lahkunud laadungit mitte saades tühjalt ja viimaseid, nagu juba tähendatud, tolliraamatud ei registreeri; sellele seigale põhjenebki vastuolu saabunud ja väljunud laevu näitavate tabelite arvudes. Seevastu tõusis aastail, millal vilja väljavedu soodustati (1626/27), märgatavalt ka laevade liiklemise pingsus.

Nagu näeme tabelitesse lükitud andmetest, tõusis Tallinnat külastanud laevade arv tollirendilepingu teostamise tagajärjel tugevalt. Eriti ilmekalt näitavad seda tõusu tabel nr. 3. andmed Tallinnast väljunud laevade kohta. Rendiaja kestel väljus siit aastas alati rohkem laevu, kui neid laikus siit rendilepingule eelnenud aastail. Huvitav on seegi seik, et välja arvatud 1623./24. a., millal kehtis osaline vilja väljaveokeeld, ületas Tallinnast kaupadega väljunud laevade arv tollirendiaastail alati laadungiga läänest Tallinna saabunud laevade arvu. Need asjaolud näitavad Tallinnast lähtunud eksportkaupade koguste kestvale tõusule ja jõudmisele selliste kaalude ja mahtudeni, et nende transportimiseks läände saabus Tallinna kaupadega siia sõitnud laevade kõrval aastas veel ca. 20 ballastitud laeva.

Kõige tihedamad olid Tallinna sidemed laevasõidu alal Hollandiga, mis avaldub küllalt selgelt tabeleist nr. 2 ja 3. Peaaegu alati kuulus üle 50% saabuvatest ja väljuvatest laevadest hollandlastele. Hollandi sadamaist oli Tallinnal kõige rohkem sidemeid Amsterdamiga. Sinna suundusid eranditult peaaegu kõik Tallinnast väljuvad hollandi laevad. Ainult üksikutel kordadel sõitsid laevad Tallin-

nast teistesse Hollandi sadamatesse. 1621. a. suundus siit üks hollandlane Krommenedijki; 1622. a. purjetas teine Middellesse ja 1628./29. a. samuti üks laev Molkverumi. Teised purjetasid kõik Amsterdami, kuhu XVII saj. koondus ju kogu Hollandi kaubandus. Hollandist saabunud laevade lähtekohtade suhtes on pilt hoopis kirevam. Esikohal seisab ikkagi Amsterdam, mille kõrval laevu saabus veel järgnevaist Hollandi sadamaist: Aartswoude, Abbekerk, Akersloot, Beetz, Boolsward, Brock, Buiksloot, Delfshafen, De Rijp, Durgerdam, Edam, Enkhuizen, Haarlem, Harlingen, Hindelooen, Hoogwoud, Holzslout, Hoorn, Houwert, Kollum, Krommenedijk, Medemblik, Middellie, Molkverum, Monnikendam, Oosthuizen, Oostzaan, Pettin, Ransdorp, Rarup, Schermerhorn, Stavoren, Ter Schellingen, Venhuizen, Vlieland, Warns, Westzaan, Winkel, Workum, Zunderdorp ja Zwaag²²⁾).

Laevade liiklemine Tallinna ja Hispaania ning Prantsusmaa vahel oli XVII saj. algul hoopis väike, Inglismaalt ei saabunud neil aastail ainustki laeva. Prantsusmaalt saabus 1609. a. 2 ja 1620. a. suundus Tallinnast Prantsusmaale 1 laev; milliste sadamatega Tallinnal oli sidemeid Prantsusmaal, pole teada. 1620. a. Hispaaniast saabunud 4 hollandi soolalaevast tuli 1 laev St. Lucarist ja teised Setubalist.

Sisebaltlises kaugesõidus oli kõige tähtsam ja elavam laevade liiklemine Lüübeki ja Tallinna vahel, mis avaldub küllalt ilmekalt eelpool toodud tabelleist. Teiste Põhja-Saksa linnade osatähtsus jäi kaugele maha Lüübeki omast. Danzigist saabus siia 1609. a. 6, 1620. a. 5, 1621. a. 2, 1622. a. 3, 1623. (1. p.) a. 5, 1623./24. a. 9 laeva; sinna väljus 1609. a. 5, 1620. a. 2, 1621. a. 4, 1622. a. 2, 1623. (1. p.) a. 4 ja 1623./24. a. 7 laeva. Teistel aastatel polnud Tallinnal ühendust Danzigiga. Nähtavasti tõrjuti Danzig, kust saabus Tallinna peamiselt mitmesuguseid inglise kaupu ja soola, ja kuhu saadeti siit peamiselt vilja, tollirendiaastail välja hollandlaste poolt, kes hakkasid neil aastail eksportima Tallinna endisest suuremal arvul mitmesuguseid manufaktuur- ja kraamkaupu. Teiste Preisi sadamatega oli Tallinnal meresõidu alal veel vähem sidemeid. Königsbergist saabus siia 1626./27. a. 1 laev; 1609. a. suundus Tallinnast sinna 1, 1626./27. a. 2 ja 1628./29. a. 1 laev. Laevasõidus Preisimaale märkame tõusu 1628. ja 1629. aastal, millal Tallinnast suundus sinna terve rida laevu vil-

²²⁾ Nende paikade suhtes on siiski küsitav, kas nad tähistavad Hollandist väljunud laevade lähte- või kodusadamat, või märgivad need koguni ära kippiari kodukohta. Öresundi tollilehtede sissekannete suhtes on põhjendatult väidetud, et seal märgitseb kippiari nimele järgnev kohanimi mitte laeva kodusadamat, vaid paika, kust on pärit kippar. Vt. A. E. Christensen, Hist. Tidsskr. 10. Raecke III (1934), lk. 112—130. Samasuguse olukorraga võib meil osaliselt olla tegemist käesolevalgi korral, eriti just nende väiksemate sadamate suhtes, mis asuvad Amsterdami vahetus läheduses.

jaga, mis arvatavasti saadeti sinna sealsete rootsi sõjavägede toidustamiseks. 1628./29. a. lähtus siit Elbingisse, millega varem polnud üldse laevühendust, 10 laeva ja 1629. a. teisel poolel veel 1 laev; Elbingist saabus siia 1628./29. a. ainult 1 laev. Sadamat lähemalt määritlemata sõitis 1628./29. a. Tallinnast Preisimaale veel 6 laeva. Pommeri linnadega olid Tallinna kaubanduslikud suhted tollal nõrgad. Greifswaldist saabus siia 1609. a. 1 ja 1620. a. samuti 1 laev, 1626./27. a. ka ainult 1 laev; Tallinnast ei lähtunud neisse sadamaisse ainustki laeva. Rostockist saabus Tallinna 1609. a. 1, 1621. a. ka 1 laev ja 1623./24. a. 2 laeva, kuna Tallinnast suundus sinna 1609. a. 2 ja 1623./24. a. samuti 2 laeva. Vismarist tuli 1609. a. 1 ja 1621. a. ka 1 laev, vastupidises suunas 1609. a. 1 ja ka 1622. a. 1 laev. 1628./29. a. sõitis Tallinnast 2 laeva Stralsundi, teistel aastatel selle linnaga ühendust Tallinnal ei olnud. Kieliga oli sidemeid ainult 1609. a., millal sealt saabus 1 laev ja sinna väljus 2 laeva. Põhjamere-äärsete saksa linnadega oli Tallinnal tihedamaid sidemeid Hamburgiga. Sealt saabus 1609. a. 1 laev, 1622. a. 5, 1623. (1. p.) a. 4, 1623./24. a. 5, 1626./27. a. 2, 1628./29. a. 4 laeva. Tallinnast purjetas Hamburgi poole 1620. a. 1 laev, 1621. a. 1 laev, 1622. a. 5 laeva, 1623. (1. p.) a. 2, 1623./24. a. 4, 1628./29. a. 2 laeva ja 1629. (2. p.) a. 1 laev. Emdenist saabus 1629. a. 1 laev, Nordenist 1628./29. a. 1 laev ja Frankfurdist 1623. a. samuti ainult 1 laev. Seega oleme loendanud kõik Põhja-Saksa kaubalinnad, millistega Tallinnal oli suhteid kaubanduslikul alal.

Taani-Norra ja Tallinna vahelises laevade liiklemises pole märgata ühtki eriti keskset Taani-poolset sadamat. Kopenhaagenist saabus 1609. a. 2 laeva ja Tallinnast suundus sinna 1 laev. Helsingörist tuli 1609. a. 1 ja väljus siit sinna samuti 1 laev. Kjertemindest saabus samal aastal 1 laev, Tallinnast purjetas sinna 1609. a. samuti 1 laev. Eckernfördesse sõitis 1609. a. Tallinnast 1 laev ja samuti ka 1620. a., millal sealt saabus ka 1 laev. Flensburgist saabus 1620. a. 1 laev ja Tallinnast väljus samal aastal sinna ka ainult 1 laev. Bergenist saabus 1609. a. 1 laev. Aalborgist saabus 1623. a. esimesel poolel 2 laeva ja väljus Tallinnast sinna 3 laeva. Lõuna-Rootsi linnadest oli Tallinnal ühendust ainult Göteborgiga, kuhu 1627./28. a. suundus Tallinnast 1 laev.

Lähislaevasõidus võime omakord eritleda kolme sõiduraiooni — rannasõitu, Soomesõitu ja Rootsisõitu. Lähislaevasõidus liikesid nii tallinlastele, rootslastele kui ka soomlastele kuuluvad vähemamahulised laevad, n. n. alused. Kahjuks pole tolliraamatuis tollitehnilistel põhjustel andmeid lähislaevasõidu arvuliseks iseloomustamiseks. Sissekannetest tollitatud kaupade lähte- ja sihtkohtade üle saame siiski teatud ülevaate nende sadamate ja linnade üle, millistel olid Tallinnaga tihedamad kokkupuuted laevasõidu ja kaubavahetuse alal. Soomes olid sellisteks sadamaiks Porvoo, Helsingi, Viiburi,

Ekenäs, Turu ja Pori. Rootsis — eriti Stokholm, siis Nortälje, Öregrund, Gävle, Härnosand ja Hudiksvall.

Sisemaistes rannavetes oli laevade liiklemine kõige elavam Tallinna ja Narva vahel. Kuid ka Pärnust, Haapsalust, Hiust, Salatsist, Riiast ja teisalt saabus aluseid Tallinna ja ümberpöördult. Osa kodumaiseid sadamakohti on arvestatud juba kaugelaevasõitu näitavais tabelleis. See johtus seigast, et neil kordadel oli meil peamiselt tegemist siiski kaugesõidulaevadega, aga mitte väikeste alustega. Peab arvama sedagi, et vähemalt osaliselt need sisemaised sadamakohad, mis tähistasid eelnimetatud tabelis arvestatud laevade lähte- ja sihtkohti, olid ainult vahejaamadeks nende laevade sõitudel Tallinna ja läänepoolsete sadamate vahel.

Veel vähem kui lähislaevasõidu kohta sisaldavad tolliraamatud teateid liiklemisviiside ja -vahendite kohta Tallinna ja Venemaa vahel. Ennetollirendiaegsed tolliraamatud näitavad, et kaupade transportimisel, mis oli täielikult ainult venelaste käes, kasustati nii maa- kui ka mereteed. Meresõitudel kasustasid venelased juba siis madalveesõitudeks sobivaid lotje²³⁾. Milliste vene linnadega Tallinn tollal ühendust pidas, sellest kuuleme allpool.

Vastavalt laevasõidu raioonidele suundus Tallinna kaubanduslik tegevus. Kaubaliikluse vaatlust alustame Tallinna kaugekaubanduslikust raioonist tuleva impordi käsitlemisega. Masskaubana seisis läänest sissetulevate kauba-artiklite hulgas esikohal sool, millega kaubitsemine teatavasti õitses Tallinnas eriti keskajal. Nagu näitab tabel nr. 4, olid need hulgad, millistes saabus Tallinna soola vaatluse

4. Sool.

Lähtekoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I p.)	1623/24	1626/27	1627/28	1628/29	1629 (II p.)
	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.
Hollandi	450.5	693	451	401.5	697.7	1131.5	1270.5	417.5	1150.6	103.5
Prantsusmaa	105.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hispaania	—	249	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani	33	—	—	—	21	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	124	82	38	353	404	355	101	—	116	—
Lüübek	274.1	226	70	248.5	103	134	273	50	112	14.5
	987.1	1250	559	1003	1225.7	1620.5	1644.5	467.5	1378.6	118

all olevatel aastatel, ka nüüd veel küllalt suured. Madalpunktideks olid soola impordis aastad 1621, 1627/28 ja 1629. a. teine pool. Kõige rohkem tuli soola Hollandist. Kuid ka Põhja-Saksa sadamad saatsid Tallinna soola kaunis suurtes kogustes. 1622. a. saksa linnadest saabunud soola hulk koguni ületas Hollandist saabunud soola hulga. Aastail 1609

²³⁾ TLA, B. h. 24, Naelatolli korraldus a. 1608.

ja 1620 saabus soola ka Hispaaniast ja Prantsusmaalt, see on maa-dest, kus produtseeriti neid soola sorte, mida Tallinn peamiselt importis. Nimelt toodi Tallinna kõige rohkem just odavat prantsuse ja pisut kallimat hispaania soola. Puhuti iseloomustatakse tolliraama-tuis saabuvat soola ka kui lahtist, koti- ja tünnisoola. See viimane erit-lemise viis võiks aga viidata esijoones just pakiste erinevusele, hinna suhtes märkame aga ka siin teatud astmestikku. Vähemates hulka-des saabus siia veel Brovage'i ja n. n. „indiamais“-soola. Lüübekist toodi ka kallimahinnalist Lüneburgi soola, siiski ainult õige tagasihoid-likkudes kogustes. Sellest suurest soolaimpordist, mis näitab tõusu tollirendiaastail, 1627./28. a. saabunud soola väike kvantum johtub kindlasti välistest põhjustest, tarvitati ära Tallinnas ja ta sisemaisel tagamaal ainult osa, teine võib-olla koguni suurem osa saadeti Tal-linnast edasi Soome ja Venemaale.

Tallinna saabunud läänepoolse kalakauba kogused olid XVII saj. algusel hoopis väikesed. Kõige suuremal hulgal imporditi heeringaid. Nagu näitab tabel nr. 5, toodi kala peamiselt Hollandist. Peale hee-

5. Heeringas.

Lähtekoht	1609	1620	1621	1622	1623(I p.)	1623/24	1626/27	1627/28	1628/29	1629 (II p.)
	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.	Säl.
Hollandi	37.3	31.6	30.8	16.5	—	90.3	20.3	30	22.5	19
Taani	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	0.4	—	—	2.5	—	7	32	—	—	—
Lüübek	3.6	—	—	—	—	9	7.5	—	—	15.5
	56.3	31.6	30.8	19	—	106.3	59.8	30	22.5	34.5

ringa saabus Põhja-Saksa linnadest veel n. n. kepikala (= Stockfisch, ka Rotscher; termin on tootmistehnilist laadi) ja nimelt 1609. a. 30, 1621. a. 43, 1622. a. 12, 1623. (1. p.) a. 6, 1623./24. a. 13, 1626./27. a. 55, 1627./28. a. 16, 1628./29. a. 25 ja 1629. (2. p.) a. 7 tünni. Üksikuil aastail saabus samadest linnadest ja ka Taani-Norra sadamaist (Aalborg, Bergen) Tallinna veel mõni tünn turski, mida nimetati ka bergeni kalaks.

Kaunis silmapaistva koha omasid väärtuse poolest saabuvate kau-pade hulgas mitmesugused veinid. Tabelis nr. 6 on veini sorte arves-tamata antud arvuline ülevaade veini impordist aamides. Nagu näeme, saabusid veinidki suures enamuses just Hollandist. Import Põhja-Saksa linnadest oli kõige suurem 1609. a., millal ta ületas veini impordi Hollandist; samal aastal toodi veini ka otseselt Prantsusmaalt. Impor-ditav vein piirdus peamiselt 3 sordiga — prantsuse-, hispaania- ja reiniveiniga. Kõige suurem oli prantsuseveini import. Reini- ja his-paaniaveini toodi ligikaudu võrdselt. Nimetatud kolme sordi kõrval

6. Veinid.

Lähtekoht	1609	1620	1621	1622	1623 (1 p.)	1623/24	1626/27	1627/28	1628/29	1629 (11 p.)
	aami	aami	aami	aami	aami	aami	aami	aami	aami	aami
Hollandi	260.8	364.5	491	419.3	542	851.3	336	297.5	287.5	115.5
Prantsusmaa	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Taani	63	—	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	124	27.5	70.5	—	57.5	79.5	30	—	36	—
Lüübek	167	31.5	18.5	29	18	44	88.5	9	64.5	7
	668.8	423.5	580	448.3	617.5	974.8	454.5	306.5	388	122.5

saabus üksikutel aastatel Tallinna vähemates kogustes veel alekant-, malvasier- ja peterzinerveini ning põletatud viina.

Õlu tuli, välja arvatud 1609. a., millal Tallinna saabus Hollandist 13 sälitist 6 tunni õlut, eranditult Põhja-Saksa linnadest, eriti just Lüübekist. Arvuliselt kujunes õlleimport järgmiseks:

1609. a. — 21 säl.	8 vaati	290 tunni	1623./24. a. 3 säl.	54 vaati	337 tunni
1620. „ — 8 „	33 „	15 „	1626./27. „ — „	35 „	4 „
1621. „ — 10 „	22 „	4 „	1627./28. „ — „	38 „	4 „
1622. „ — „	144 „	39 „	1628./29. „ — „	12 „	6 „
1623.(1.p.) 17 „	48 „	— „	1629. (2.p.) — „	2 „	— „

Neist arvudest paistab, et õlleimport langes tollirendiaastail.

Kodumaise õlle produktsiooni huvides toodi vaatluse all olevatel aastatel Tallinna humalaid järgmistes kogustes: 1609. a. 20 kotti, 1620. a. 27 kotti, 1621. a. 3,5 laevanaela, 1622. a. 18 laevan. 74 kotti, 1623. (1. p.) a. 28 laevan. 4 kotti, 1623./24. a. 8 laevan. 19 kotti, 1626./27. a. 66 kotti, 1627./28. a. 99 kotti, 1628./29. a. 5 kotti ja 1629. (2. p.) a. 1 laevan. 27 kotti. Humalad saabusid siia osalt Hollandist, osalt Põhja-Saksa linnadest.

Mõdu ja mee import tunnides oli järgmine:

1609. a.	73 t.	1623./24. a.	81 t.
1620. „	88 „	1626./27. „	56 „
1621. „	191 „	1627./28. „	321 „
1622. „	43 „	1628./29. „	2,5 säl. 62 „
1623 (1. p.)	43,5 „		

Mesi ja mõdu tuli samuti peaaegu eranditult Põhja-Saksa linnadest, eriti Lüübekist. Hollandist saabus seda kaupa ainult kahel aastal — 1609. a. 12 ja 1626./27. a. 6 tunni. Vedelikkudest saabus Tallinna üksikul aastail vähemates kogustes veel äädikat ja veiniäädikat.

Sissetuleva puuvilja hulgas seisis esikohal õun, mis saabus Tallinna eranditult Põhja-Saksa linnadest. Arvuliselt kujunes õunte import järgmiseks:

1609. a.	—	säl.	5	tünni	1623./24. a.	26	säl.	90	tünni
1620. „	32	„	168	„	1626./27. „	—	„	219	„
1621 „	2	„	55	„	1627./28. „	—	„	111	„
1622. „	4,5	„	—	„	1628./29. „	—	„	269	„
1623. (1. p.)	—	„	—	„	1629. (2. p.)	7	„	446	„

Lõunamaa puuvilja hulgas, mida saabus nii Hollandist kui ka Põhja-Saksa sadamaist, seisid esikohal rosinad, millele järgnesid viigimarjad, korindid, ploomid ja datlid. Kuna nende kaubaliikide transportimine toimus mõõtude seisukohalt väga ebamäärastes pakistes ja kuna osaliselt tolliraamatud ei anna nende kaupade kohta üldse koguseid, vaid kauba väärtuse rahas, siis esitame järgnevas arvulisi andmeid ainult rosinade impordi kohta. Neid saabus 1609. a. 78 korvi, 1620. a. 85 korvi 7,5 tünni, 1621. a. 50 korvi 3 tünni, 1622. a. 82 korvi 9 vaati 8 tünni, 1623. (1. p.) a. 5 korvi 30 vaati, 1623./24. a. 10 vaati, 1626./27. a. 44 korvi ja 1628./29. a. 10 korvi 4 vaati.

Metallkaupade suhtes pole samuti võimalik määrata kindlaks koguseid terves ulatuses, kuna osa neist kaupadest on märgitud tolliraamatuse väärtuse järgi rahas. Suuremal hulgal saabus Tallinna Saksa linnadest vaskkatlaid ja tina. Viimast imporditi 1609. a. 35, 1620. a. 22, 1621. a. 84,5, 1622. a. 141, 1623. (1. p.) a. 20, 1623./24. a. 19, 1626./27. a. 6, 1627./28. a. 30, 1628./29. a. 29,5 ja 1629. (2. p.) a. 10 laevanaela. Rauda saabus Tallinna läänest ainult üksikuil aastail: 1609. a. 25,5, 1621. a. 11, 1622. a. 10 ja 1629. a. 4 laevanaela. Pidevamalt imporditi terast: 1609. a. 2, 1620. a. 25, 1621. a. 13, 1622. a. 4, 1623. (1. p.) a. 6, 1623./24. a. 10, 1627./28. a. 2, 1628./29. a. 5 ja 1629. (2. p.) a. 10 vaadikest. Kulda toodi Tallinna 1609. a. 25, 1620. a. 31,5, 1621. a. 2, 1622. a. 84,8, 1623./24. a. 67 ja 1626./27. a. 150 untsi. Teiste metallide sissevedu oli väiksem ja juhulisem.

Klaasi saabus, peamiselt tuli see Saksa linnadest, 1620. a. 23,5 kasti 5 korvi, 1621. a. 22 kasti 4,5 korvi, 1622. a. 24 kasti, 1623. (1. p.) a. 10 kasti, 1623./24. a. 13 kasti, 1628./29. a. 2,5 kasti 33 korvi ja 1629. (2. p.) a. 1 kast 3 korvi.

Teiste Tallinna saabunud läänepoolsete kaupade kohta pole võimalik esitada arve, kuna tolliraamatuis vastavad andmed puuduvad, mille asemel leiduvad arvud nende kaupade väärtuse kohta rahas. Seejuures ei eristata üht kaubaliiki tolliraamatuis kuigi valjult teisest, sest tollitamisel polnud sellel enam tähendust. Selle seiga tõttu oleme sunnitud terve rea erinevate kaubaartiklite importväärtuse esitama ühes ainsas kokkuvõtvast tabelis. Säärane on omalt sisult tabel nr. 7.

Üle 60% selles tabelis näidatud summadest kulutati tavaliselt mitmesuguste manufaktuurkaupade, eeskätt koetud riide importimisele. Koetud riie — villased kangad, lõuend, siid — oli oma hinna ja päritolu poolest väga mitmesugune. Ülekaalus olid villased riidesordid.

7. Manufaktuuri-, koloniaal- ja kraamkaup.

Lähtekoht	1609	1620	1621	1622	1623 (I)	1623/24	1626/27	1627/28	1628/29	1629 (II)
	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.	Rtaalr.
Hollandi	4029	8856.5	11150.5	15022.5	13184	22194	19360	25545	14715	2529
Taani	220	298	—	—	—	—	—	—	—	—
P.-Saksa lin.	3214	2319	3569	5144	2424	4143	1492	—	336	—
Lüübek	23141	33109	33243	58448.5	37219	42584	34945	26250	29534	10127
	30604	44582.5	47962.5	78615	52827	68921	55797	51795	44585	12656

Imporditi inglise, hollandi, prantsuse ja šoti, eriti aga just saksa riidet. Lähemalt liigistati koetud riidet veel tootmiskohtade järgi (Göttingeni, Hamburgi, Kenti, Lüübeki, Osenbrügge, Salzwedeli jt. riided), aga ka riide sordi järgi (boi, dirremdei, kirsei, kattun jne.). Loendada siin kõiki neid riidesorte, viiks liiga kaugele. Vastavalt sortide ja liikide rohkusele olid ka imporditava riide hinnad väga mitmesugused, ulatuses mõnest riigitaalrist paarisaja riigitaalrini kangalt. Mõnel üksikul aastal annavad tolliraamatud andmeid ka saabunud riide hulga kohta kangastes, kuid need arvud ei tähistata tervet riideimporti. Nii saabus 1620. a. Hollandist 104 ja Lüübekist 1035 mitmesugust kangast; 1621. a. olid vastavad arvud 108 ja 1291. Juba needki arvud näitavad kui tugevalt riidekaubanduses import Põhja-Saksa linnadest ületas impordi Hollandist, seda kinnitavad ka riidekauba väärtust näitavad arvud. Kangaste kõrval imporditi vähemas ulatuses ka mitmesuguseid valmisriideid ja -esemeid, nagu mütsse, pesu, rõivaid, sukki, samuti ka lõnga j. m. s.

Teistest samas tabelis väärtustega esitatud kaupadest olgu tõstetud esile kraamkaupa (Krämerei), mis haaras mitmesuguseid sega- ja pudukaupu. Tolliraamatud eristavad šoti-, nürnbergi-, raua- jt. kraamkaupu. Lähemalt selle kaubaliigi üksikartikleid siiski ei loendata tolliraamatuis. Koloniaalkaupadest importis Tallinn suhkrut, sinepit, tubakat, pipart ja teisi vürtse jne. Edasi on tabelisse võetud veel mitmesuguseid teisi kaupu, nagu paber, mitmesugused droogid, relvad, püssirohi jne. jne. Kõiki neid viimaseid artikleid imporditi Tallinna väga mõõdukate summade eest.

E. Blumfeldt.

(Järgneb.)

Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908.—1909. aastal.

I.

Saksamaa tõusis 1866. ja 1870./71. a. sündmuste tulemusena Euroopa juhtivate riikide hulka. Omandatud tähtsa positsiooni säilitamiseks oli vajalik Saksa keisririigi seisundit välispoliitiliste vahenditega võimalikult kindlustada. Riigikantsler Otto v. Bismarck arvas õigusega, et Saksa seisundit võisid ähvardada kõik suuremad konfliktid Euroopas, sest iga sõjavõimaluse tekkimine võis õhutada Prantsusmaa revanšipüüdeid. Konflikti puhkemist tuli oodata peamiselt kahes küsimuses — Elsass-Lotringi ja Türgimaa pärast. Nii tuli Bismarckil ühelt poolt isoleerida Prantsusmaa, teiselt poolt takistada kriisi tekkimist Türgi resp. Balkani küsimuses kahe pearivaali — Venemaa ja Austria-Ungari¹⁾ vahel²⁾. Esimese ülesande täitmiseks katsus ta Saksamaa poole võita Prantsusmaa võimalikke liitlasi sõja korral, s. o. Venemaad, Austriat, Itaaliat ja Inglismaad. Teiselt poolt oleks Balkani küsimuses Venemaa tugevnemine Türgimaa arvel pidanud äratama kadedust Austrias ja ümberpöördukt. Nii oli Saksamaale siin kasulikum välja astuda Türgimaa säilitamise eest. See seisukoht sundis Saksamaad Berliini kongressil avaldama survet Venemaale, et saavutada mõnesuguseid mööndusi Türgi huvides. Vene ilmsele pahameelele vastas Bismarck 1879 Saksa-Austria kaksikliidu loomisega. Samal ajal ei olnud kaugeltki tema huvides soodustada Austriat Venemaa arvel. 1881 restaureeriti nn. kolmekeisriliit, millele juba 1872—73 oli Bismarcki algatusel alus pandud. Nende tehingute varal püüdis Bismarck Lähis-Ida suurte probleemide lahendamist teha sõltuvaks Saksamaast, et sel teel ära hoida üllatuslike sammude astumist küsimusega seotud suurriikide poolt. Saksamaa positsiooni püüdis Bismarck kindlustada igas suunas. Keskriikide liitu täiendati uute liikmete juurdeõmbamise teel: 1882 ühines Itaalia, kes oli pahandatud Prantsuse territoriaalsest ekspansioonist Põhja-Aafrikas (Tuneesia okupeerimine) Saksa-Austria kaksikliiduga; sellega kujunes nn. kolmikliit. 1883. aasta tõi Rumeenia lähenemise keskriikidele. Samal ajal tehti katset tõmmata ka Inglismaa Bismarcki liitudesüsteemi, kasustades selleks Inglise vastuolu Prantsusmaaga Egiptuse pärast. Neil üritusil oli tulemusi: 1887. a. veebruaris teostus kokkulepe Itaalia ja Inglismaa vahel Vahemere küsimuses. Sellele ilmselt Prantsusmaa

¹⁾ Edaspidi tarvitame Doonau kaksikmonarhia nimetusena lihtsuse mõttes üksi Austria nime.

²⁾ Erich Brandenburg, Von Bismarck zum Weltkriege, Berliin 1924, lk. 7.

vastu suunatud seisukohavõtule astus märtsis juurde ka Austria³⁾. Samal aastal lõppes kolmekeisriliit. Et selle uuendamisel tekkis raskusi Austria pärast, sõlmiti Venemaa ja Saksamaa vahel nn. *Rückversicherungsvertrag*, milles mõlemad pooled tõotasid juhul, kui teisele peaks tungitama kallale, heatahtlikku erapooletust⁴⁾. Ehkki viimane kokkulepe seisis ilmses vastuolus kolmikliidu mõttega, nõustus Bismarck teda sõlmima — nähtavasti Prantsuse hädaohu kartusel.

Sellise liitudesüsteemiga kindlustas Bismarck Saksamaa seisundit ja püüdis talle anda võimaluse tõusta vanade suurriikide kõrvale. Bismarck opereeris kõigi vahenditega ja kohaldas oma poliitikat silmapilgu vajadustele, ilma seejuures laskumata liiga lähedasse sõltumusse ühestki huvirühmitisest: „ei ole Saksa riigi ülesandeks läenata oma alamaid naabrite ihade teostamiseks vara ja verrega⁵⁾.“ Keiser Wilhelm I võrdles Bismarcki tsirkuseratsuriga, kes seistes neljukihutaval hobusel žongleerib viie kuuliga (Euroopa suurriigid!) ning ainult seetõttu, et ta neid hoiab alati liikumisel, neid suudab valitseda⁶⁾.

Loomulikult läks sellise süsteemi käsitsemiseks vaja isikut erakordsete riigimehewõimetega, nagu seda oli Bismarck. Tema järglased polnud aga võimelised jätkama seda poliitikat; juba 1890 jäeti *Rückversicherungsvertrag* Venemaaga uuendamata. Sellega loobus Saksa poliitika võimalusest Venemaa sõpruse abil vaos hoida Austriat ja pidi siitpeale viimase suurenevale aktiivsusele Lähis-Ida küsimusis tahes või tahtmata vastu tulema⁷⁾. Asjaolude areng võttis Saksamaa suhtes nüüd üha pahaendelisema suuna. Esimeseks hoiatavaks märgiks oli Vene-Prantsuse lähenemine 1891—94. Kui Saksa maailmapoliitika hiljemini sundis Inglismaad otsima lähenemisteid Vene-Prantsuse kaksikliidule, siis oli selle loomulikuks tagajärjeks Saksamaa üha suurenev üksildustunne ja vajadus järjest enam toetuda ainsale tõsisele lepinglasele — Austriale. Tekkinud olukorra raskusi pehmendas vaid asjaolu, et XX sajandi alul oli Lähis-Ida nihkunud väljapoole Venemaa huvipiirkonda. Kui aga Vene ekspansioon Kaug-Idas kokku varises õnnetu Jaapani sõja tagajärjel, omandas Lähis-Ida probleem Venemaale uuesti esmajärgulise tähtsuse. Keiser Wilhelm II hilistunud katse läheneda nüüd uuesti Venemaale ei andnud tulemusi ja Björkö kokkulepe aastast 1905 jäi ratifitseerimata⁸⁾. Nüüd kerkisid sünd-

³⁾ Johannes Ziekursch, Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches, II, Frankfurt M. ä. 1927 lk. 195 jj.

⁴⁾ Ziekursch, op. cit., II, lk. 202 jj.

⁵⁾ Brandenburg, lk. 13.

⁶⁾ Ziekursch, II, lk. 214.

⁷⁾ Friedrich Stieve, Die Tragödie der Bundesgenossen, München 1930, lk. 15 jj.

⁸⁾ A. W. Ward and G. P. Gooch, The Cambridge History of British Foreign Policy 1783—1919, III, Cambridge 1923, lk. 337 j.

mused Balkanil Euroopa poliitika tulipunkti, paljastades Saksa poliitika tõesiasja, et ta oma püüetes ja soovides oli jäänud üksi. Selles olukorras seisti küsimuse ees, kas lüüa käega kõigile seniseile taotlusele ja töövõiljale või otsida pääsu tingimusteta koostöös Austriaga.

Ka Austrias olid olud küllaltki komplitseeritud. XX sajandi alul tasakaalustasid Austria riiklikus süsteemis teineteist rahvustunnete ärkamine ja tung merele ning riigipiiride laiendamisele. Nii esimese kui teise printsiibi tugevdamine pidi hädaohustama Austria seisundit riigina oleval kujul. 1908. a. oli *status quo* säilitamine saanud kaksikmonarhia eluküsimuseks⁹⁾. Sel seisukohal ei asunud aga Austria diplomaatia, kes otsustas kasustada Venemaa Kaug-Ida sõjast ja revolutsioonist tingitud ajutist nõrkust Austria hegemoonia saavutamiseks Balkanil. Seda suunda asus teostama Austria välisminister Alois Lexa v. Aehrenthal. Ta lootis oma kavaga peale välispoliitiliste paremuste ka sisepoliitilisi: kaksikmonarhia üksteisega tülitsevaile rahvastele tuli näidata aktiivse ja tagajärjeka välispoliitikaga, et riigil selgi kujul on elujõudu, teotsemisindu ja -tahet¹⁰⁾. Uue suuna esimeseks sammuks kujunes Sandžaki raudtee küsimus. Kavatses raudtee pidi looma Austriale iseseisva, Serbiast sõltumatu ühendusvõimaluse Saloniki kaudu Konstantinoopoliga¹¹⁾. Austria plaan, leides üldiselt elavat tähelepanu, avaldas suurimat üllatuslikku mõju Venemaal. Sõnum raudteehituse kavatsusest lõi Peterburis Vene välisminister A. P. Izvolski sõnade järgi pommina sisse¹²⁾.

Venemaa olukord ei olnud tol hetkel kadestatav. Ühelt poolt pidas Vene valitsus Sandžaki raudtee kava õigusega enesele ohtlikuks, teiselt poolt puudus aga võimalus oma huve jõurikkalt kaitsta. Nii tuli leppida saavutistega puhtdiplomaatilisel alal. Siin õnnestus Venemaal leida mõjukat sõpra, kelle huvid nõudsid koostööd temaga. Inglismaal olid Saksa sõjalaevastiku suurendamise kavad äratanud laialdast pahameelt. Antagonism Saksamaaga lähendas Inglismaad Vene-Prantsuse liidule. Juba 8. IV 1904 olid Inglis- ja Prantsusmaa erilise entente'i loomisega lahendanud oma senised tüliküsimused koloniaal-asjus. 31. VIII 1907 sõlmiti Vene-Inglise konventsioon Afganistani, Tiibeti ja Pärsia küsimuses. Vene keisri ja Inglise kuninga kohtumisel Tallinnas 9. ja 10. juunil 1908 jõuti teatavale kokkuleppele ka Lähis-Ida küsimusis¹³⁾. Otsustati mõjustada Makedoonia eraldumist Türgi

⁹⁾ Otto Bickel, *Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912* (Osteuropäische Forschungen im Auftrage der Deutschen Gesellschaft zum Studium Osteuropas herausgegeben von Otto Hoetzsch, Neue Folge, B. 14), Königsberg ja Berliin 1933, lk. 13.

¹⁰⁾ Ziekursch, III, Frankfurt M. ä. 1930, lk. 198.

¹¹⁾ Richard Charmatz, *Österreichs äussere und innere Politik von 1895 bis 1914*, Leipzig ja Berliin 1918, lk. 16.

¹²⁾ Michael Freiherr von Taube, *Der grossen Katastrophe entgegen*, Berliin ja Leipzig 1929, lk. 160.

¹³⁾ Ziekursch, III, lk. 200.

valitsuse alt, et sel teel lahutada keskriike Türgimaast, kus sultan Abdul Hamid oli veendunult saksasõbralik¹⁴).

Seni oli Vene-Inglise vastuolu Türgimaad aidanud püsti hoida. Kokkulepe nende võimude vahel ähvardas nüüd Türgimaa olemasolu. Sel hädaohu hetkel haaras noortürklaste laialdane organisatsioon võimu oma kätte¹⁵). 23. juulil 1908 sunniti sultanit uuesti kehtima panema 1876. a. põhiseaduse, et ulatuslikkude reformide ja parlamentaarse riigikorra abil takistada Euroopa riike Türgimaad tükeldamast. Entente'i-riigid lootsid uuel režiimilt ärapöördumist seniste sõprade, eriti Saksamaa juurest. Seepärast suhtusid Pariis, London ja Peterburi ilmse sümpaatiaga Türgi revolutsioonisse¹⁶).

Erilist tähtsust omas Türgi revolutsioon Austria poliitika suhtes, ning seda peamiselt Bosnia pärast. See ala oli Berliini kongressi otsusega antud Austriale ajaliselt piiramatuks haldamiseks, teoreetiliselt kuulus ta aga Türgimaale. Parlamentaarse korra sisseseadmisega Türgis tekkis küsimus, kas mitte ka see provints ei peaks saatma esinduse Türgi parlamenti. Seda ei tahtnud Austria lubada. Ka valmistas Austria võimudele muret Serbia propaganda, mis igal viisil püüdis Austria võimu Bosnias õõnestada Suur-Serbia idee heaks¹⁷). Selle Austria poliitikale esmajärgulise tähtsusega küsimuse lahendamiseks leiti õige tee olevat Bosnia annekteerimine¹⁸).

Izvolksi ei osutanud sellele üritusele erilist vastupanu. Ta oli juba 1907. a. Viini külastamise puhul toonitanud Aehrenthalile Vene huvide siirdumist Lähis-Itta, eriti Mustale merele¹⁹). Ühenduses sellega oli Türgi väinade küsimus uuesti esile kerkinud. Need merekitsused olid Berliini kongressi otsusega suletud sõjalaevadele²⁰). Tullles nüüd Aehrenthalile vastu anneksiooni asjus lootis Izvolksi Austrialt toetust merekitsuste avamiseks Vene sõjalaevadele²¹).

Üksikasjalised läbirääkimised toimusid mõlema riigimehe kohtumisel Buchlaus Määrimaal 16. septembril 1908. Läbirääkimiste käigust puuduvad täpsad teated, sest arutlused toimusid ilma tunnistajateta ja ametlikkude protokollideta. Nähtavasti jäi selgusetuks küsi-

¹⁴) Veit Valentin, Deutschlands Aussenpolitik von Bismarcks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges, Berliin 1921, lk. 82.

¹⁵) Mason Whiting Tyler, The European Powers and the Near East 1875—1908, Minneapolis 1925, lk. 203.

¹⁶) Ziekursch, III, lk. 201.

¹⁷) Heinrich Friedjung, Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914, II, Berliin 1922, lk. 219.

¹⁸) Wilhelm Schüssler, Österreich und das deutsche Schicksal, Leipzig 1925, lk. 125 j. Vt. ka William Harbutt Dawson, The German Empire 1867—1914 and the Unity Movement, II, London 1919, lk. 484.

¹⁹) Sidney Bradshaw Fay, The Origins of the World War, I, New-York 1929, lk. 369.

²⁰) Tyler, lk. 109.

²¹) Friedjung, lk. 220.

mus, millal Bosnia anneksioon teostatakse. Aehrenthal soovis 8. oktoobril kokkuastuvad Austria delegatsioonid asetada anneksiooni kuf *fait accompli* ette, kuna Izvolski näis arvavat, et see kava antakse kaalumiseks neile delegatsioonidele. Peale muu lubas Aehrenthal loobuda Sandžaki raudtee projektist ning tagasi tõmmata Austria garnisonid Sandžaki—Novibasari alalt ²²⁾). Krahv Berchtold, Austria saadik Peterburis, kelle lossis toimusid läbirääkimised, sai mulje, et kokkulepe oli saavutatud ²³⁾). Austria liitlastele oli anneksiooni kavatsus tehtud teatavaks juba enne Buchlau kohtumist, Itaaliale välisminister T. Tittoni kaudu Salzburgis, Saksamaale välisasjade riigisekretäri v. Schoeni kaudu Berchtesgadenis ²⁴⁾).

Asjakäiku aitasid kiirendada Bulgaaria sündmused. Juba varemini kavatsetud Bulgaaria iseseisvaks kuulutamine Türgi ülemvalitsuse alt teostati 4./5. oktoobri ööl 1908, mil Bulgaaria vürst Ferdinand kuulutas enda Tirnovos suveräänseks tsaariks; seejuures Ida-Rumeelia ühendati Bulgaariaga ²⁵⁾). Austria ei tohtinud nüüd jääda hiljaks. 5. oktoobril teatas Franz Joseph kirjalikult Aehrenthalile Bosnia annekteerimisest ja Austria väeosade evakueerimisest Sandžaki alalt. Viimane ala anti Türgimaale tagasi, et selle kaudu näidata maailmale Austria kavatsuste rahuõbralikkust ²⁶⁾). 6. oktoobril kuulutati anneksioon avalikult välja ²⁷⁾). Austria rahvuste poolt kiideti see samm heaks. Ent rahvusvahelises poliitikas tähistas 6. oktoober uue pineva perioodi algust.

Saksamaa seisukohavõtt Bosnia küsimuses oli loomulikult tingitud vastavast informatsioonist. Probleemi aktuaalseks muutumisel sai Saksa välisministeerium ülevaate sellest peamiselt Saksa Viini saadiku H. v. Tschirschky kaudu. Bosnia küsimust puudutatakse juba Tschirschky teadaandes riigikantsler Bernhard v. Bülowile 21. III 1908: ehkki Austria poliitilised ringkonnad on veendumusel, et Austria ei või loobuda okupeeritud aladest, ei ole selgust asjaolus, kuidas kujundada nende alade tulevikku; seda selgusetust kasustavat Serbia omahuviliseks propagandaks ²⁸⁾).

²²⁾ Fay, lk. 375 j.

²³⁾ Friedjung, lk. 227.

²⁴⁾ Charmatz, lk. 18.

²⁵⁾ Valentin, lk. 83.

²⁶⁾ Ludwig Bittner — Hans Uebersberger, Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Ausseren, I—II, Viin ja Leipzig 1930, nr. 146 [tsiteeritud alamal: Öst.-Ung. Aussenpolitik].

²⁷⁾ Friedjung, lk. 234.

²⁸⁾ Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, 26. B.: Die Bosnische Krise 1908—1909, Berlin 1925, nr. 8913 [tsiteeritud alamal: Grosse Politik].

Türgi revolutsiooni järel kerkis küsimus jõulisemalt esile. Saksa saadik Peterburis krahv Pourtalès teatas 18. augustil, et vene allikate järgi kaldutavat Austrias probleemi lahendamisele anneksiooni teel²⁹⁾. Oletati kavatsusi Bosnia annekteerimiseks 2. detsembril keiser Franz Josephi 60-aastase valitsemise juubeli puhul³⁰⁾. Saksa juhtivais ringkonnis olid kuuldused anneksiooni teostamise üle nii levinud, et Aehrenthal palus Saksa Viini esindaja kaudu Bülowit, anneksiooni küsimust mitte avalikult arutlemisele võtta, sest Austria valitsus ei soovivat praegu asuda küsimuse lahendamisele³¹⁾.

Nii omas Saksa valitsus küllalist informatsiooni Bosnia küsimuse käigu kohta. Puudus vaid selgus selle üle, millal astutakse otsustava- maid samme selles suunas.

Seni oli Saksa poliitika suhtunud küsimusse kaunis passiivselt. Esimese aktiivse sammuna tuleb vaadelda Schoeni kohtumist Aehrenthaliga Berchtesgadenis, mida kirjeldab Schoeni aruanne Bülowile 5. septembrist. Aehrenthal toetunud täiesti anneksiooni põhimõttele, kuna Schoen teatanud üldsõnaliselt Saksamaa lojaalsusest oma leping- lase suhtes ja soovist toetada Austria huve Lähis-Idas³²⁾.

Buchlau kohtumise üle saadi osalist informatsiooni Viini *chargé d'affaires*'i teadaandeist 17. ja 18. septembrist³³⁾. Eriti tähtis oli aga Aehrenthali kiri Bülowile 26. septembrist, milles anti täielik ülevaade Buchlau läbirääkimistest³⁴⁾.

Izvolski huvides oli võita suurriikide heakskiitmist tema väinade- plaanile. Saksa seisukoha teadasaamiseks korraldas Izvolski kohtumise Schoen'iga Berchtesgadenis 25. ja 26. septembril. Nende läbirääki- miste kohta leiame teateid Schoeni aruandest Bülowile 26. septemb- ril. Izvolski kinnitanud Venemaa sõprust Saksamaa vastu; Schoen väljendanud põiklevalt Saksa rahutahet ja samuti valmisolekut teata- vale koostööle väinade küsimuses³⁵⁾.

Lõplik selgus anneksiooni suhtes saabus 5. oktoobril, mil Austria saadik Berliinis Szögyeny andis üle keiser Franz Josephi kirja Wil- helm II-le, mis sisaldas täieliku informatsiooni Bosnia küsimuse üle³⁶⁾. Sellega lõpebki esimene periood Saksa Bosnia poliitikas.

Kriisi eelmängu ajal oli Saksa poliitika rõhutatult tagasihoidlik ja ettevaatlik. Ei saa öelda, et selle põhjuseks oleks olnud informat- siooni puudulikkus, mida tihti rõhutasid Saksa poliitikajuhid. Nagu nägime, olid välispoliitiliselt juhtivad ringkonnad küllaliselt informee-

²⁹⁾ Grosse Politik, nr. 8920.

³⁰⁾ Grosse Politik, nr. 8923.

³¹⁾ Grosse Politik, nr. 8924.

³²⁾ Grosse Politik, nr. 8927.

³³⁾ Grosse Politik, nr. nr. 8930—8932.

³⁴⁾ Grosse Politik, nr. 8934.

³⁵⁾ Grosse Politik, nr. 8935.

³⁶⁾ Grosse Politik, nr. 8978.

ritud sündmuskäigu kohta Saksa välissaadikuilt kui ka Aehrenthalilt eneselt saadud andmete põhjal. Teatava erandina esineb vaid keiser Wilhelm, kes sai osa otsustava tähtsusega materjali alles anneksiooni päeval³⁷⁾. Selles muide oli suuresti süüdi Saksa ametiasutuste hooletus: diplomaatilises korrespondentsis jäid mõningad tähtsad dokumendid unustuse tõttu kõrvale, mis asjaolu esile kutsus 24-tunnilise viivituse³⁸⁾.

Saksa poliitika passüivsus oli enne kõike tingitud sellest raskest seisundist, millesse anneksioon asetask Saksa diplomaatia. Saksamaa oli tuntud Türgi sõbrana ja kaitsjana ta naabrite saagiiha vastu. Türgi püsimisest oldi huvitatud majanduslikult, sõjaliselt ja poliitiliselt. Seesmiselt hästi organiseeritud ja iseseisev Türgimaa pidi olema Saksamaale toeks Lähis-Idas ja Saksa majandusele tulusaks teotsemisväljaks³⁹⁾. Seda Saksa türgisõbralikkust kehastas kõige kindlamini oma isikus keiser Wilhelm II. Kui nüüd Austria annekteeris Bosnia, oli see samm Saksamaale kahekordseks hoobiks: esiteks andis see kõigile asjahuvilistele riikidele tõuke kasustada võimalust oma huvide rahuldamiseks Türgi arvel, nagu seda illustreerib Bulgaaria aktsioon⁴⁰⁾, teiseks pidi see jahendama Türgi poliitikat Saksamaa suhtes, sest Saksamaas nähti tema liitlase Austria moraalselt tuge. Sellega on seletatav keiser Wilhelmi pahameel Aehrenthali üle, keda ta võrdles vargaga⁴¹⁾ ja kelle teoviisi ta nimetas „hulluks lipniku-tembuks“⁴²⁾. Ta pani Aehrenthalile süüks, et anneksiooni läbi langeb rusudeks tema poolt kahekümne aasta jooksul vaevaga ülesehitatud Türgi-poliitika⁴³⁾. Isegi audientsil 7. oktoobril oli Wilhelm II Szögyeny'le mõista andnud, et keiser Franz Joseph on anneksiooni läbi asetanud enda halba valgusse islami-maailma ees⁴⁴⁾. Keiser Wilhelmi tõeline seisukoht oli veel palju julgem: ta kavatses nõuda Viinilt anneksiooni tühistamist ja Aehrenthali tagandamist; ka Bulgaaria kuningriigi tunnustamisest tulevat Saksamaal keelduda⁴⁵⁾. Kui asjadekäik oleks arenenud vastavalt keiser Wilhelmi soovidele, siis oleks Saksamaa Bosnia küsimuses üle läinud Austria vastaste leeri. Et see siiski nii ei juhtunud, seda tingis teise, riigikantsleri poolt esindatud voolu olemasolu Saksa poliitikas.

37) Nii näiteks Schoeni aruanne 26. sept., Grosse Politik, nr. 8935.

38) Grosse Politik, nr. 8940.

39) [Bernhard] Fürst von Bülow, Deutsche Politik, Berliin 1916, lk. 63.

40) Ehkki see toimus varem, on siiski märgatav teatav side sündmuste vahel Bulgaarias ja Austrias. Vt. ka Tyler, lk. 205.

41) Ziekursch, III, lk. 207.

42) Grosse Politik, nr. 9026.

43) Ziekursch, III, lk. 207.

44) Grosse Politik, nr. 8994.

45) Bernhard Fürst von Bülow, Denkwürdigkeiten, II, Berliin 1930, lk. 341.

Bülöw taipas, et kahest valitavast pahest tuleb eelistada vähemat. Kui oli küsimuses emb-kumb, kas loobuda Türgi või Austria sõprusest, siis tuli tema arvates langetada otsus esimese võimaluse kasuks. Antud momendil oli Saksamaale Austria sõprus väga väärtuslik. Eriti suurt tähtsust omab Bülöwi poliitika mõistmiseks ta kiri 30. septembrist, mis kommenteerib Aehrenthali teadaannet 26. septembrist. Bülöw leiab, et poliitiline olukord ei luba vastu astuda Austria soovile. Saksamaa seisund muutuks väljakannatamatuks juhul, kui Austria kaotaks usalduse temasse. Viimane ei andestaks Saksamaa kõhklevat või koguni vastuolevat käitumist. Aehrenthali kavale tulevat pühendada rahulik ja selge poolehoid, kusjuures võiks väga ettevaatlikult soovitada mitte haavata Türgi enesetunnet ega julgustada Balkani riike türgivastasele aksioonile. Samuti soovitab Bülöw väinade küsimuses käia käsikäes Austriaga ⁴⁶⁾.

Mõningate raskustega õnnestuski Bülöwil selgeks teha keisrile, et Saksamaa oma keeldumistega milgi tingimusel ei tohtivat ajada Austriat ja Bulgaariat vaenlaste leeri ⁴⁷⁾. Bülöwi seisukoht anneksiooni küsimuses pääseski täiel määral võidule Saksa ametlikus poliitikas. Kirjas 14. oktoobrist keiser Franz Josephile väljendas Wilhelm II juba oma poolehoidu ja heakskiitu anneksioonile ⁴⁸⁾. Nii pidi keiser Wilhelm aktsepteerima oma kantsleri poolt soovitatud taktika ja Saksa poliitika rakendus tema lepingukaaslase Austria Balkani-huvide teenistusse ⁴⁹⁾.

Nii oli Saksa poliitika üldsuund anneksiooni heakskiitmisega kindlaks määratud. Sellest momendist peale Austria vastased olid vastasteks ka Saksamaale. Teiste riikide seisukohad osutusid vastavalt nende erihuvidele õieti erinevaiks. Suurimal määral puudutas Bosnia küsimus loomulikult Venemaad. 2. oktoobril oli Izvoliski, kes viibides ringreisul Lääne-Euroopas püüdis võita suurriikide poolehoiu oma plaanile, saanud Pariisis Aehrenthalilt kirja, milles viimane teatas anneksiooni peatsest teostamisest ⁵⁰⁾. Sel ajal hoidis Izvoliski veel ilmselt kinni Buchlau kokkuleppest, nagu selgub tema esinemisest Serbia esindaja vastu ⁵¹⁾. Ent varsti sundis asjadekäik Izvolokit revideerima oma vaateid. Peamise tõukejõu moodustasid siin pettumused, mis said temale osaks Pariisis ja Londonis. Austria saadik Pariisis Khevenhüller oli olude sunnil anneksiooni kavatsuse Prantsuse valitsusele teatavaks teinud juba 3. oktoobril ⁵²⁾. Nii sattus Izvoliski, kes õieti oli ise soovinud Prantsuse valitsust asjasse pühendada, piinlikku

⁴⁶⁾ Grosse Politik, nr. 8937.

⁴⁷⁾ Bülöw, Denkwürdigkeiten, lk. 342.

⁴⁸⁾ Grosse Politik, nr. 9006.

⁴⁹⁾ Ziekursch, III, lk. 207.

⁵⁰⁾ Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 103.

⁵¹⁾ Brandenburg, lk. 273.

⁵²⁾ Friedjung, lk. 247.

seisukorda oma sõprade-liitlaste ees. Prantsus- ja Inglismaal hakati Vene poliitikat salatsemises kahtlustama. Ka oli Türgis võimule pääsenud liberaalne suund sümpaatne Inglise avalikule arvamusele ja Inglise-Türgi sõprus oli süvenemissaadiumis. Neil asjaoludel pidi aktsioon merekitsuste — Türgimaa südame — vastu siin ainult pahameelt äratama. Nähes oma lootuste kokkuvarisemist väinade küsimuses taandus Izvolski oma endiselt vaatepunktilt, veeretades konfliktide tekkimise pärast kõik süü Aehrenthalile ja heitis temale ette ebaausat käitumist.

Inglismaal leiti, et Berliini kongressi otsusi võib muuta ainult kõigi osavõtnud riikide nõusolekul, millist vaadet väljendas ka kuningas Edward VII oma erakirjas keiser Franz Josephile 11. oktoobrist⁵³⁾. Vastavalt sellele seisukohavõtule oli Inglise ajakirjanduse toon Austria poliitika suhtes äärmiselt terav⁵⁴⁾.

Teisiti olid lood Pariisis. Maroko küsimus oli 1908. a. sügisel uuesti päevakorraks kerkinud. Siiski puudus Saksamaal siin soov teravusteks; ta oli valmis kokku leppima, milleks aitas omajagu kaasa ka kriis Balkanil. 9. veebruaril 1909 sõlmiti Prantsusmaa ja Saksamaa vahel esimesele soodus leping Maroko suhtes. Kõige selle tõttu ei olnud Prantsusmaal huvi laskuda uutesse raskustesse, vaid ümberpöörduvalt: ta püüdis rahustada meeli teistes maades Balkani küsimuse suhtes⁵⁵⁾.

Muutlikuks osutus aga Itaalia seisukoht. Tittoni oli oktoobri alul peetud kõnes väljendanud oma poolehoidu anneksioonile. Ent Inglismaa selge seisukohavõtt anneksiooni vastu mõjutas Itaaliat oma poliitikat revideerima. 7. oktoobril nimetas kuningas Viktor Emanuel anneksiooni Berliini kokkuleppe rikkumiseks⁵⁶⁾. Itaalia laiemaid ringkondi haaras nii intensiivne pahameel, et Austrias leiti, et „ainuke riik, kes meid tõsiselt ähvardab sõjaga, on meiega liidus“⁵⁷⁾.

Ka Türgimaal tõusis anneksiooni vastu õigustatud pahameele torm. Oktoobri keskel pandi boikott kõigile Austria kaupadele, mille line seisukord kestis viis kuud⁵⁸⁾.

Ent kõige pahaendelisemaks kujunes anneksiooni vastukõla Serbias. Bosnia annekteerimine lõikas Serbiale ära igasuguse lootuse pääseda Aadria merele ja pani piiri Serbia võimusoovidele Bosnia kohta⁵⁹⁾. Otsekohe pärast anneksiooni järgnes Serbia valitsuse ametlik protestiavaldus, milles nõuti kas endise olukorra jaluleseadmist

⁵³⁾ Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 244.

⁵⁴⁾ Friedjung, lk. 246.

⁵⁵⁾ Ernst Graf Reventlow, Deutschlands auswärtige Politik 1888—1914, Berliin 1918, lk. 373 j.

⁵⁶⁾ Friedjung, lk. 255.

⁵⁷⁾ Alfred Francis Pribram, Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914, I, Viin ja Leipzig 1920, lk. 270.

⁵⁸⁾ Friedjung, lk. 253.

⁵⁹⁾ Reventlow, lk. 360 j.

või kompensatsiooni kaotatud julgeoleku eest⁶⁰). See märgukiri esitati ka Saksa valitsusele. Vastavalt saksa poliitika poolt maksvõetud printsiibile oli loomulikult oodata vaid tagasitõrjuvat vastust. Schoen seletas, et anneksiooniga ei ole kuidagi riivatud Serbia huvid, ning hoiatas viimast ühtlasi sõjaka poliitika eest Austria vastu⁶¹).

See hoiatus ei leidnud siiski mingit tähelepanu Serbia poolt. Vastusena Austria aktsioonile kutsus ta kokku oma sõjaväe reservid⁶²). Serbia Konstantinoopoli saadiku Nenadovići sõnade järgi olevat anneksioon Serbiale surmaks. Seepärast olevat otsustatud end kaitsta viimse võimaluseni ning juhul, kui ei jää üle muud võimalust, kas või surra, siis aga juba auga⁶³).

Serbia väljaastumine oli käre ja tuli suurriikidele ebakohasel ajal, sest jõudude konstellatsioon ei olnud veel selgunud. Seetõttu püüdsid suurriigid Serbia liigset kiirustamist pidurdada. Austria hoiatusele lisandusid vastavad sammud suurriikide esindajate poolt, kusjuures Serbiale ebamääraselt lubati mõnesuguseid kompensatsioone⁶⁴). Serbia soove selgitas tema välisminister Milovanovič Schoenile 20. oktoobril. Serbia tahtvat maariba kuni 0,1 Bosnia suurusest, mis looks ühenduse Montenegroga ja Aadria merega. Ent ka selgi juhul Saksa valitsus ilmselt ei soovinud segada end Austria-Serbia vahekorda ja keeldus võtmast enesele mingit vahendamisülesannet⁶⁵).

Austria valitsus suhtus seisukorda Serbia piiril tõsiselt ja võttis tarvitusele sõjalisi ettevaatusabinõusid⁶⁶). Viimaste vastu tõstis kaebuse Serbia *chargé d'affaires* Berliinis. Ühtlasi paluti Saksa vahendust Austria vägede tagasitõmbamiseks⁶⁷). Ka seegi kord loobus Saksamaa jäigalt igasugu vaheleastumisest, väites, et Austria sammud olevat tingitud Serbia provokatsioonist. Schoen soovitas isegi Inglise saadikule loobuda mõjuavaldamisest Viini kabinetile Serbia huvides⁶⁸). Järelikult hoiti Saksas Bülowi põhimõttest — lojaalsusest Austriale — Serbia suhtes täie karmusega kinni. Mis puutub Serbiasse, siis leidis ta oma esinemises moraalset tuge Montenegro poolt. Ühine hädaoht Austria agressiivsuse näol mõjustas neid riike otsima ja leidma võimalusi üksteisele lähenemiseks.

Selline oli anneksiooni vastukõla Euroopa poliitikas. Enamik asjaosalisi riike oli astunud üles suuremal või vähemal määral Austria poliitika vastu. Niisuguses olukorras oli Austriale äärmiselt väärtuslik leida toetust oma lepingukaaslase Saksamaa poolt.

60) Grosse Politik, nr. 9091, lisa.

61) Grosse Politik, nr. 9091.

62) Grosse Politik, nr. 9093.

63) Grosse Politik, nr. 9095.

64) Grosse Politik, nr. 9098.

65) Grosse Politik, nr. 9100.

66) Grosse Politik, nr. 9117.

67) Grosse Politik, nr. 9125.

68) Ibid.

Saksa austriasõbralik seisukohavõtt pidi ta paratamatult viima antagonismi Venemaaga; oli ju anneksioon suurimat hukkamõistu leidnud vene panslavistide poolt. Üks punkte, milles see vastuolu ilmes, oli konverentsi kokkukutsumise küsimus. Sir Edward Grey seletas 7. oktoobril avalikult, et Berliini kongressi kokkulepete muutmise võib toimuda ainult Euroopa konverentsil⁶⁹⁾. Venemaale sobis Grey vaade suurepäraselt, sest ainult sel teel oli Venel võimalik saavutada kompensatsioone teostatud anneksiooni eest⁷⁰⁾.

Ent ka Saksa poliitika tegeles samaaegselt konverentsi küsimusega. 7. oktoobril lasi keiser Wilhelm Bülowilt järele pärida, kas Saksamaa ei peaks tegema ettepaneku konverentsi kokkukutsumiseks⁷¹⁾. Bülowi vaade oli selles asjas siiski teissugune. Ta leidis, et Saksamaa võiks osa võtta konverentsist ainult juhul, kui see astuks kokku kas Berliinis või mõne väiksema riigi pealinnas. Üldse oleks parem konverentsi küsimus esialgu kõrvale jätta ning suhtuda asjasse külma rahuga⁷²⁾.

Selleski küsimuses tekkis keiser Wilhelmi ja Bülowi vaadete vahel erinevusi. Bülow kaldus pidama konverentsi asjatuks, Saksa huvidele isegi kahjulikuks. Telegrammis Londoni saadik Metternichile 13. oktoobril arvas ta, et keskriigid jääksid konverentsil tõenäoliselt alla Venemaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Itaalia blokile⁷³⁾. Ühtlasi julgustas Bülow Austriat, teatades kohtumisel 13. oktoobril Szögyeny'le, et keiser Wilhelmi esialgne kerge vastumeelsus anneksiooni suhtes olevat maad andnud täielikule heakskiidule. Konverents ei oleks keskriikide huvides, millist seisukohta ei või aga praegu veel avalikult esitada. Igal juhul arvestagu Austria igasugu toetust oma lepinglase poolt⁷⁴⁾. Wilhelm II meeleolu suhtes ei olnud Bülowi informatsioon päris õige, nagu nähtub keisri marginaalidest⁷⁵⁾. Igatahes näeme Bülowi informatsioonist Szögyeny'le, et ta viis oma seisukoha anneksiooni suhtes kindlasti läbi. On ilmne, et ka konverentsi küsimuses kantsler suutis õige peatselt alistada keisri oma vaateviisile. Juba 12. oktoobril näib Wilhelm II kalduvat pidama konverentsi ideed ainult Izvolski võtteks, millega see lootvat päästa oma prestiiži kodumaalaste ees, ja on ilmselt konverentsi vastu⁷⁶⁾. Sama seisukohta avaldab ta 15. oktoobril: parem, kui üldse mitte ei

⁶⁹⁾ Tyler, lk. 206.

⁷⁰⁾ Vt. ka Grosse Politik, nr. 9004.

⁷¹⁾ Grosse Politik, nr. 9012.

⁷²⁾ Grosse Politik, lk. 138, mäрге.

⁷³⁾ Grosse Politik, nr. 9028.

⁷⁴⁾ Grosse Politik, nr. 9033.

⁷⁵⁾ Grosse Politik, nr. 9026.

⁷⁶⁾ Grosse Politik, nr. 9041.

tuleks konverentsi, mis niikuinii kujuneks kohtumõistmiseks keiser Franz Josephi üle; Saksamaa ei võta osa sellest, kui Austria kaasa ei tule ⁷⁷⁾). Mõni päev hiljemini nõustub keiser isegi vaenutegevuse puhkemisega Bulgaarias teravuste pärast Türgimaaga, kui ainult ei tuleks „neetud“ konverentsi, millest Saksamaal on oodata vaid halba ⁷⁸⁾).

Nii oli oktoobri keskpaigaks Bülow suutnud keiser Wilhelmile selgeks teha, et konverents on ebasoovitav ja lausa kahjulik Saksa huvidele. Sellega oli saavutatud poliitiline kooskõla Austriaga anneksiooni ja konverentsi küsimuses. Vaadelgem nüüd, milliseks kujunes saksa poliitika teiste riikide suhtes.

Otsekohe pärast anneksiooni väljakuulutamist rõhutas Bülow oma türgisõbralikkust ⁷⁹⁾). Türgi küsimus oligi Saksa poliitika seisukohast komplitseeritumaid küsimusi. Türgimaal nähti Saksamaad seisvat Austria taga tema mõtteosalisena. Loomulikult hakkasid senised sümpaatiad Saksamaa vastu türklastes kiiresti jahtuma. Seda olukorda ruttas kasustama Inglismaa oma mõju süvendamiseks. Sõprus Türgimaaga oli Inglismaale väga väärtuslik, eriti siseolude kindlustamisel neis Inglise asumais, kus leidus islami-usulisi elanikke, nagu Indias, Egiptuses jne. 10. oktoobrist kuuleme Türgi-Inglise kokkuleppe ettevalmistamisest ⁸⁰⁾). Kui Venemaa oleks saavutanud Austriaga väinade küsimuses soodsa kokkuleppe, siis ei oleks Türgimaa ka Saksamaalt ega Prantsusmaalt võinud abi leida selle vastu (liitudesüsteem!). Väinade avamine võõrastele sõjalaevadele oleks aga olnud surmahoobiks Türgimaale. Nii jäi vaid üle otsida abi Inglismaalt. Ka Bülow taipas väinade tähtsust Türgimaale. Telegrammis Saksa Konstantinoopoli saadik Marschallile 13. oktoobrist ütleb ta, et Türgimaa võivad küll elada ilma Bosniata, ent väinade avamine oleks talle hukatuslik. Et Saksamaal olevat praegu võimatu midagi ette võtta Türgi sõpruse kindlustamiseks, lootis Bülow ainult Inglismaa eksisammudele, mis sunniksid Türgimaad uuesti lähenema Saksamaale ⁸¹⁾). Inglismaal tegeldi samal ajal konverentsi ettevalmistusega. 13. oktoobril esitas Grey Saksa Londoni saadik Metternichile konverentsi kava, mis nägi ette kompensatsioonide andmist Türgimaale. Väinade küsimusest ei olnud aga selles juttu ⁸²⁾). Mainitud küsimuse väljajätmine oli suureks vastutulekuks Türgimaale ja hoobiks Saksamaale, kus hetkeks oldi kaotatud lootus Inglise-Türgi võimaliku konflikti tekkimise kohta.

Nagu nägime, oli samal ajal Saksa poliitiliselt juhtivais ringkonnas läbi löömas käsitus, et konverentsist võiks keskriikidele ainult

⁷⁷⁾ Grosse Politik, nr. 9045, lõppmärke.

⁷⁸⁾ Grosse Politik, nr. 9050.

⁷⁹⁾ Grosse Politik, nr. 9011.

⁸⁰⁾ Grosse Politik, nr. 9017.

⁸¹⁾ Grosse Politik, nr. 9029.

⁸²⁾ Grosse Politik, nr. 9035.

kahju tulla. Siiski polnud võimalik avalikult välja astuda konverentsi idee vastu, sest Saksamaa ei tahtnud milgi tingimusel äratada muljet, nagu seisaks tema Austria aktsiooni taga. Sellepärast võime siit alates konverentsi küsimuses jälgida teatavat varjupoliitikat Saksamaa poolt. Pooldades ametlikult seda kavatsust raskendatakse teelikult selle teostamist mõningate lisatingimuste esitamisega. Saksa poliitika haarab kramplikult kinni Inglismaa poolt ülestõstetud põhimõttest⁸³⁾, et enne konverentsi tuleb saavutada täielik üksmeel konverentsil arutatavais küsimustes. Nii nõustub Bülow ametlikult konverentsiga, kuid teeb äsjamainitud reservatsiooni⁸⁴⁾. Edaspidi nõuab iga Saksa ametlik seletus konverentsi küsimuses eelläbirääkimisi kabinettide vahel. Sellele lisandub põhimõte, et Saksamaa ei saa osa võtta konverentsist juhul, kui Austria jääb sellest eemale. Ent ikkagi võib ridade vahelt lugeda, et konverents on ebakasulik Saksa huvi-
dele⁸⁵⁾.

Erilist muret valmistas Saksamaale Itaalia, kus Austria edu Balkanil äratas laiemate ringkondade pahameelt⁸⁶⁾. Berliinis teati Itaalia meeleolude kindlusetusest⁸⁷⁾ ning püüti vastavalt sellele meeli rahustada. Schoeni instruksioonis Rooma saadik Monts'ile 18. oktoobrist soovitati rõhutada kolmikliidu põhimõtet⁸⁸⁾. Olukorda Itaalias raskendas Austria nõue, et konverentsil üldse anneksiooni kui sellist ei arutataks, vaid et see sündinud tõsiasjana sanktsioneeritaks⁸⁹⁾. Kardeti, et Austria keeldumisele Inglismaa võib reageerida ultimaatumiga, mis omakorda sunniks Itaaliat eemalduma keskriikidest. Tittoni soovis, et Saksamaa mõjustaks Aehrenthali järeleandmisele, sest vastasel korral olevat ette näha Austria-Itaalia lepingu katkemist ja tema enese loobumist oma kohast⁹⁰⁾. Sellega langes Saksamaale kohustus hoida kolmikliitu lagunemise eest. Viis, kuidas Bülow sellega toime tuli, on väga iseloomulik tema poliitikale. Selle asemel, et Austriat mõjustada mõõndustele, rõhutas ta, et ainuke hädaoht Itaaliale olevat konflikt Austriaga: üheltki teiselt suurriigilt ei olevat Itaaliale midagi karta, kuna seevastu Austria seisvat oma sõjalise võimu tipul. Itaaliale sümpaatse konverentsi-kavatsuse suhtes teatas Bülow, et Saksamaal ei olevat midagi selle vastu juhul, kui enne saavutatakse täielik üksmeel kabinettide vahel⁹¹⁾.

⁸³⁾ Grosse Politik, nr. 9037.

⁸⁴⁾ Grosse Politik, nr. 9038.

⁸⁵⁾ Grosse Politik, nr. 9046.

⁸⁶⁾ Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges*, II, Leipzig 1933, lk. 668.

⁸⁷⁾ Oswald Henry Wedel, *Austro-German Diplomatic Relations 1908—1914*, Stanford University, California 1932, lk. 35.

⁸⁸⁾ Grosse Politik, nr. 9052.

⁸⁹⁾ Grosse Politik, nr. 9030.

⁹⁰⁾ Grosse Politik, nr. 9067.

⁹¹⁾ Ibid.

Asjakäik oli kogu aja tihedasti seotud olnud Izvolski üritustega. Viimane taipas, et kõige otsustavamalt võib Austriale mõju avaldada tema lepinglase Saksamaa kaudu. Siit johtus üks tema püüe tõmmata Saksamaad vahendajaks enese ja Aehrenthali poliitiliste suhete lahendamisel. Selleks Izvolski kavatses külaskäiku Berliini⁹²⁾. Oodatavat külastust võeti Saksamaa pealinnas tõsiselt ja välisministeeriumis töötati välja järgmised Saksa põhimõtted konverentsi küsimuses: 1) Saksamaa ei ole konverentsi vastu eeldusel, et enne konverentsi kokkutulekut eri kabinettide vahel täielikult kokku lepitakse kõigis arutusele tulevais küsimusis; 2) ei tule kritiseerida Aehrenthali tegevust; 3) Saksamaa on täiesti lojaalne Austria poliitika suhtes; 4) ilma Austriata ei nõustu Saksamaa osa võtma konverentsist. Ülejäänud kümnes punktis nõuti Türgimaa huvide respekteerimist ja puudutati mõningaid vähem-tähtsaid küsimusi⁹³⁾. Bülow palus keiser Wilhelmit Izvolskile mitte midagi olulist öelda Saksa poliitika kohta, sest ei olevat Saksamaa huvides „Izvolskit vabastada soost, kuhu ta ise on ratsutanud“. Samale seisukohale asus ka keiser⁹⁴⁾.

Sellised ettevalmistused olid tehtud, kui Izvolski saabus Berliini, kus ta viibis 24.—26. oktoobrini⁹⁵⁾. Ta pidas läbirääkimisi Schoeniga ja Bülowiga, kes seisid läbirääkimistel juba mainitud Saksa seisukohade alusel. Izvolski soov, et konverentsil arutataks nii anneksiooni ennast kui ka Serbia ja Montenegro territoriaalse kompensatsiooni küsimust, lükati kategooriliselt tagasi⁹⁶⁾. Türgi väinade küsimuses ei olevat Saksamaal Bülowi sõnade järgi primaarseid huve. Saksamaa ei seisvat vastu Vene vastavaile üritustele, kuid ei saavat neid ka toetada. Keiser Wilhelmiga ei õnnestunud Izvolskil rääkida poliitiliste teemade üle⁹⁷⁾.

Mida enam Vene väljavaated Türgi väinade avamise kohta vähenesid, seda enam kasvas Venes pahameel anneksiooni üle. Berliinis kinnitas Izvolski Serbia välisministrile, et Venemaa ei tunnusta anneksiooni; sama kordas keiser Nikolai II novembris⁹⁸⁾.

Bülow teadis väga hästi, et tema suhtumine Izvolski poliitilistesse plaanidesse viimase Berliini külastusel pidi sünnitama Vene riigimehes paksu verd. Saksa esindajaile Peterburis tehti ülesandeks vastukaluks toonitada, et Saksamaa vankumatu truudus Austriale on loomulik, sest ka Venemaa sõbrutsevat demonstratiivselt Inglismaaga⁹⁹⁾. Sellest hoolimata oli 95% Vene avalikust arvamisest veendunud, et Saksa-

⁹²⁾ Grosse Politik, nr. 9027, 9040.

⁹³⁾ Grosse Politik, nr. 9057.

⁹⁴⁾ Grosse Politik, nr. 9061.

⁹⁵⁾ Grosse Politik, lk. 206, joonealune märge.

⁹⁶⁾ Stieve, lk. 43.

⁹⁷⁾ Bülow, Denkwürdigkeiten, lk. 395 jj.

⁹⁸⁾ Brandenburg, lk. 274.

⁹⁹⁾ Grosse Politik, nr. 9074.

maa seisab Austria aktsiooni taga¹⁰⁰). Selliseid kahtlusi võis ainult süvendada Wilhelm II novembri alul toimunud külaskäik Eckart-sau'sse, kus tal oli kohtumine keiser Franz Josephiga, ertshertsog Franz Ferdinandiga ja Aehrenthaliga. Läbirääkimised piirdusid peamiselt vastastikuse informeerimisega, mil puhul nähtavasti saavutati kooskõla¹⁰¹).

Saksa-Vene vahekord oli mitmeti selgunud Izvolski külaskäigu ja sellele järgnevate sündmuste läbi. Teatud pinevus selles suhtes sundis Saksa poliitikat teotsema aktiivsemalt teistel suundadel. Bülow leidis, et on kasulik Inglismaaga ja Prantsusmaaga käia sama teed Konstantinoopolis, nimelt tugevdada Türgi seisundit, sest see kaugendaks Venemaad Lääne-Euroopa suurriikidest. Ei puudunud ka välja-vaateid Prantsusmaa vastutulekule¹⁰²). Itaalia rahustamiseks kasutas Bülow endiselt konverentsi-lubadusi. Et Tittoni oli teinud ettepaneku konverentsi kokkukutsumiseks Itaaliasse, alustas Bülow pikki mõttevahetusi selle kohta, kus konverents tuleks pidada, kas Roomas või Firenzes¹⁰³). See oli ilmselt määratud vaid aja võitmiseks, kuni saavutatakse Saksamaale soodus lahendus kriisi teistel näitelavadel.

Mis puutub Türgi väinade küsimusse, siis hakkas see jääma soiku. Oma Berliini külastusel oli Izvolski tunnistanud Bülowile, et selles suhtes inglased ei taha avaldada survet oma sõpradele-türklastele; sama ei soovivat ka Prantsusmaa, kes oli seotud Türgimaal suurte finantshuvidega¹⁰⁴). Et ka Saksamaa esines selles küsimuses tagasitõrjuvalt, pidi Izvolski tahes-tahmata selle ürituse päevakorrast ära võtma. Järelikult oli konverentsi küsimus jõudnud teatavale esialgsele lõpule. Saksa poliitika ei loobunud kinni hoidmast kord omaksvõetud põhimõtteist, lubades järeldada oma järeleandmatusest, et konverents milgi määral polegi Saksa huvides. Sellest asjaolust aru saades pidid ka teised asjaosalised riigid revideerima omi seisukohti konverentsi küsimuses.

Venemaa oli Inglismaa Türgi-huvidele vastu tulles loobunud nõudmast väinade küsimuse arutamisele võtmist kavatsetaval konverentsil. Sellega oli ära langenud tähtsaim konverentsilt loodetav soodustus Venemaale. Ka Venes tekkis arusaamine, et kasu konverentsist seisab küsimärgi all. Pourtalès'i teadaande järgi töötanud serbiameelsed ja panslavistlikud ringkonnad sihikindlalt konverentsi vastu. Kuigi konverents astuks kokku, oleks Serbial vaevalt lootust saavutada kompensatsiooni, sest Venemaa kannatavat veel revolutsiooni ja sõja tagajärgede all ega saavat ajada jõulist välispoliitikat. Seni

¹⁰⁰) Grosse Politik, nr. 9075.

¹⁰¹) Grosse Politik, nr. 9088. Vt. ka Brandenburg, lk. 277.

¹⁰²) Grosse Politik, nr. 9078.

¹⁰³) Grosse Politik, nr. 9082.

¹⁰⁴) Grosse Politik, nr. 9079.

aga, kui Bosnia küsimus jääb lahtiseks, võivat Serbia oodata hetke, mil Venemaal oleks võimalik teda täie jõuga toetada¹⁰⁵). Ka Vene rahusõbralikud ringkonnad ei lootnud konverentsi taotlustega tasandada Vene-Austria vastuolu. 21. novembril teatab Pourtalès, et isegi Izvolski vaimustus konverentsi idee vastu hakkavat jahtuma¹⁰⁶). Meeli jahutas ka eriti kindralstaabi poolt Izvolski järelepärimisele antud seletus, et arvestades sõjaväereformi pooleliolekut sõjas ainult Austriaga ei puuduvat Venemaal väljavaated, ent sõjas Austria ja Saksa vastu korruga tulevat arvestada Venemaa allajäämist¹⁰⁷). Sellest faktist hoolimata osutas Izvolski vaenlikkust Saksamaa vastu, kes oli loobunud vastu tulemast tema ettepanekuile Berliinis; ka ei olnud keiser Wilhelm temale võimaldanud mõtteid vahetada poliitiliste küsimuste üle¹⁰⁸). Selle tagajärjel lähenes Izvolski veelgi Inglismaale, kelle poliitiline mõju Venes suurenes. Aehrenthali sõnade järgi näivat Venemaa olevat kaotanud igasuguse huvi konverentsi kokkutuleku vastu¹⁰⁹), millise asjaolu Bülow kirjutas Inglismaa arvele¹¹⁰). Vene-Inglise sõbrutsemine sundis Saksamaad loobuma oma üleolevast passiivsusest ning astuma samme enda olukorra kindlustamiseks peamiselt kahes suunas — Vene ja Austria vastu. Äärmärkes Pourtalès'i aruandele 11. detsembrist väitis Bülow, et Austrias ikkagi loodetakse leida ühist keelt Venemaaga. Saksamaa ei võivat lubada, et Venes vaenlikkus tema vastu kasvaks suuremaks kui Austria vastu. Seetõttu silugu Pourtalès Vene-Saksa vastuolusid, rõhutades eriti mõlema maa valitsemisvormi sarnasust¹¹¹). Ka hoiatati Venet kolmikleppimuse (*Triple entente*'i) eest, mis ülimal määral halbatõotavana Saksamaale kutsuks esile sõja¹¹²). Käredamat suunda esindas keiser Wilhelm, kes, arvestades Venemaa silmapilgulist sõjalist nõrkust, leidis, et nüüd oleks paras aeg temaga arveid õiendada¹¹³). See vaade siiski ei leidnud kajastust praktikas.

Poliitiliselt põnev õhkkond kutsus esile uusi sõprusavaldusi Saksa-Austria vahekorras. 8. detsembril peetud riigipäeva-kõnes rõhutas Bülow Saksamaa tagasihoidlikkuse kõrval Balkani asjus truudust Austriale. Ta avaldas koguni tänu, et informatsioon Austria sammude üle olevat saabunud viimaselt hilja, sest sellega tõendavat Austria oma poliitilist iseseisvust¹¹⁴). Äsjane avaldis oli ilmselt määratud

¹⁰⁵) Grosse Politik, nr. 9131.

¹⁰⁶) Grosse Politik, nr. 9133.

¹⁰⁷) Grosse Politik, nr. 9135.

¹⁰⁸) Grosse Politik, nr. 9137.

¹⁰⁹) Öst.-Ung. Aussenpolitik, nr. 626.

¹¹⁰) Grosse Politik, nr. 9139.

¹¹¹) Grosse Politik, nr. 9147.

¹¹²) Grosse Politik, nr. 9152.

¹¹³) Grosse Politik, nr. 9149, äärmärge.

¹¹⁴) Grosse Politik, lk. 314, mäрге 3.

Venemaa rahustamiseks, kus nähti Saksamaas oma naabri poliitika faktilist suunaandjat.

Raskused Itaaliaga ei kaotanud midagi oma aktuaalsusest. Detsembri alul said Itaalia saadikutekojas austria-sõbralikule Tittonile osaks kibedad etteheited¹¹⁵⁾, mille tulemuseks oli suhete jahenemine Itaalia ja keskriikide vahel. Bülow arvas oma 8. detsembri kõnes, et Itaalia võib olla Austriale ainult kas sõber või vaenlane. Aehrenthal igatahes ei omanud Itaalia abile sõja puhul mingit väärtust, vaid isegi soovitas keskriikide strateegilised kavad ümber töötada, arvestades Itaalia eemalejäämist. Selleks otstarbeks kavatseti Saksa ja Austria kindralstaabi-ülemate kokkusaamisi¹¹⁶⁾. Bülow valgustab oma poliitikat kirjas Saksa Rooma saadikule Monts'ile 14. detsembrist. Saksamaa olevat pidanud välikuta kinni hoidma lojaalsusest Austria vastu. Kui Saksamaa ei oleks viimast toetanud, oleks see pidanud taanduma oma aktsioonist, Saksamaa oleks jäänud üksi vaenuliku rühmitise vastu ja tedagi oleks tabanud oma lepingukaaslase saatus. Austria järeleandmine nüüd pärast mitmekuist vastupanu oleks taandumiseks, ühtlasi häbiks ka Saksamaale. Austriat ei tohi seepärast teha kartlikuks; järelikult pidavat tema eest varjama ka Itaalia hädaohtu seda enam, et kardetavamaks vaenlaseks olevat Venemaa, kuna Itaalia poolt ei olevat usutav offensiivne väljaastumine sõja puhkemisel¹¹⁷⁾. Kontakti hoidmisele sõjalistes küsimustes pöörati nii Saksamaa kui Austria poolt suurt tähelepanu. Siiski ei osutunud moment kindralstaabi-ülemate isiklikuks kohtumiseks soodsaks, nii et selle asemel rahulduti vastastikuse kirjaliku informatsiooniga¹¹⁸⁾.

Detsembri teisel poolel näitas Austria-Vene vahekord uut halvenemistendentsi. Suuresti aitas selleks kaasa Izvolski poolt 25. detsembril duumas vene välispoliitika üle peetud kõne. Izvolski käsitles pikalt anneksiooni küsimust, nõudes kompensatsiooni Serbiale ja Montenegrole. Vene välispoliitika eesmärgiks seati luua blokk Balkanil Serbiast, Montenegrost, Bulgaariast ja viia see liiduvahekorda Türgimaaga nende riikide rahvusliku ja majandusliku iseseisvuse kaitseks¹¹⁹⁾. Türgi väinade küsimust Izvolski siiski ei puudutanud.

Vahepeal arenesid Austria läbirääkimised Türgimaaga edu tähe all. Bülow oletas peatset kokkulepet ja arvas sellega ühenduses uuesti esile kerkivat konverentsi ideed. Selleks juhuks töötati välja tingimused, mille vastuvõtu korral teiste riikide poolt Saksamaa nõustuks

¹¹⁵⁾ Friedjung, lk. 255.

¹¹⁶⁾ Grosse Politik, nr. 9145.

¹¹⁷⁾ Grosse Politik, nr. 9155.

¹¹⁸⁾ Grosse Politik, nr. 9160.

¹¹⁹⁾ Grosse Politik, lk. 350 j., märke.

osa võtma konverentsist. See kava sisaldab meile juba tuntud tingimusi: 1) kõik Berliini kongressil allakirjutanud riigid peavad tulema konverentsile; 2) enne konverentsi saavutatagu täielik üksmeel kabinettide vahel selle programmi suhtes; 3) konverentsi kohaks ei või valida mõne suurriigi pealinna¹²⁰⁾.

Need Bülowi mõlgutused jäid mööduvaks episoodiks, sest konverentsi idee oli kaotanud oma üldise veetluse. Aehrenthali arvamise järgi ei lootvat Venemaa konverentsist palju; Inglismaa katsuvat seda aga kindlasti vältida, et mitte Kreeta küsimust teha vaidlusaluseks; Prantsusmaa toetavat Inglismaad, kuna Türgimaa kaotavat huvi konverentsi vastu Bulgaariaga kokkuleppele jõudmisel¹²¹⁾. Nii täitus konverentsi küsimuses Saksamaa soov. Siiski ei saa seda asjaolu pidada Saksa diplomaatia võiduks; konverentsi idee suri loomulikku surma, sest õieti ei olnud keegi asjaosalistest riikidest enam huvitatud selle teostumisest.

Leonhard Mark.

(Järgneb.)

Psühholoogia ja ajalugu¹⁾.

Küsimust psühholoogia suhteist ajaloosse (ja teistesse nn. vaimuteadustesse), nimelt, kas ajalool tuleb põhjeneda teaduslikul psühholoogial ja pidada seda oma „põhiteaduseks“ — umbes samas mõttes, nagu matemaatikat loetakse füüsika põhiteaduseks — seda küsimust on enam või vähem üksikasjaliselt juba korduvalt arutatud ja on selles korduvalt vastupidistele vaateile jõutud. Nii loeme näit. Lamprechtil: „Siin on nüüd kõigepealt side psühholoogiaga selgeim maailmas. Ajalugu ei ole iseeneses midagi muud kui rakenduspsühholoogia; ja nii on arusaadav, et teoreetiline psühholoogia peab andma juhtnööri ajaloo sisemiseks mõistmiseks“ jne.²⁾, ja selle kõrval Windelbandil: „Sellevastu leiab loodusteaduste ja vaimuteaduste klassifikatsioonis psühholoogia ainult vaevaga omale koha viimaste juures. Kõneldakse ju mitmeti nii, nagu oleks ta nende põhiteaduseks, sest et ju kõik vaimuteadused ja eriti ajaloolised teadused alati käsitavad protsesse, mida meie tunneme inimese teadvuse protsessidena. Kuid neil fraasidel ei ole uurimise tegelikkude olukordadega midagi tegemist. Teadusliku psühholoo-

¹²⁰⁾ Grosse Politik, nr. 9175.

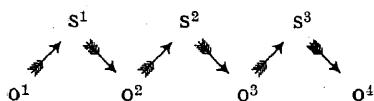
¹²¹⁾ Grosse Politik, nr. 9176.

¹⁾ VIII rahvusvahelisel filosoofia-kongressil Prahas 3. septembril 1934 peetud ettekanne.

²⁾ K. L a m p r e c h t, Moderne Geschichtswissenschaft; Freiburg i. B. 1905, lk. 16.

gia tulemused, millised tipnevad üldiste seaduste püstitamises, on ajaloolasele täiesti ükskõiksed“ jne.³⁾ Kuidas tuleks seda „antinoomiat“ lahendada?

Kasustades üht moodsas psühholoogias palju tarvitatud terminus't technicus't, võime üsna üldiselt öelda, et ajaloo aineks on inimlikud „vastused“ või inimlikkude vastuste „registreeringud“ (kirjatükid, ehitised, kunsti- ja tarbeesemed jne.), nimelt niisuguste inimlikkude vastuste lühemad või pikemad järgnevused, mis on kausaalselt seotud omavahel, tekivad üksteisest. Kausaalne side üksikute vastuste vahel on võimalik kõigepealt selle tõttu, et teatav antud vastus (või vastuse „registreering“) on kellelegi jälle „ärrituseks“ — see sõna siin võetud võimalikult laias, sagedasti mitte tema päris mõttes. Sarnase vastuste geneetilise järgnevuse lihtsaima skeemina võime tarvitada järgmist:

kus s^1 , s^2 , s^3 ... tähendavad üksikuid „subjekte“ (inimesi) ja o^1 , o^2 , o^3 ... üksikuid „objektiivseid“ nähtusi — vastusi, mis samal ajal mõjuvad jälle ärritustena. Nagu juba öeldud, moodustavad ajaloo pärisaine ainult viimased — s. t. o 'd (objektiivsed nähtused) meie skeemis, ja protsessid üksikuis s 'ides (ehk „subjektides“) huvitavad ajaloolast kõigepealt niipalju, kui nendega on antud elemendid, mis seovad omavahel üksikuid o 'sid. Sellega on nüüd selge: kui psühholoogia võiks ajaloo suhtes omada üldse mingit tähtsust, siis oleks see kõigepealt — sidemete loomisel üksikute o 'de vahel protsesside läbi üksikuis s 'ides. Ja nüüd kerkib küsimus: esiteks — mis laadi on need teadmised protsessidest s 'ides, mida vajab ajaloolane sellisena, ja teiseks — mida võiks temale siin omalt poolt pakkuda psühholoogia?

Mis puutub esimesse — teadmistesse protsessidest s 'ides („subjektides“), mida vajab ajaloolane, siis võime selle suhtes eristada kolm peajuhtu.

Esimene juht. Ajaloolasele jätkub vaid üsna üldisest inimese loomu, üldinimlikkude omaduste ehk reageerimisviiside tundmisest, nagu — et inimene omab teatava määra intelligentsi ja osavust, et ta üldiselt otsib temale (tema arvates) paremat ja kasulikumat, üldiselt hoiab kinni traditsioonilisest, kuid on selle juures vastuvõtlik ka uuele jne. Nii on lugu näit. enamasti arheoloogias, kuid

³⁾ W. Windelband, Einleitung in die Philosophie; Tübingen 1914, lk. 243.

sagedasti ka kultuur-, majandus-, kunstiajaloo jt., üldse, võib öelda, seal, kus antud vastuste (või vastuste registreeringute) „subjektiks“ on teatav nimetute isikute mitmus. On märkimisväärne, et niisugustel juhtudel käsitletud nähtuste psüühiline külg astub „konstantse“ suurusena harilikult täiesti tagaplaanile ja kogu vaatlemisviisi omandab seetõttu täiesti, võiks öelda, „objektiivse“ iseloomu: üksikud „objektiivsed“ nähtused (tarbe- ja kunstiesemed, ehitised jne.) või nende nähtuste kogugruppide tüüpilised esindajad seatakse otseselt üksteise kõrvale ritta, tuletatakse üksteisest täiesti sarnaselt sellele, kui see näit. sünnib põlvnemisõpetuses üksikute loomasugude ja -liikidega, ja näib päris nii välja, nagu elaksid kirjeldatud nähtused oma ette elu, areneksid edasi oma enese jõust.

Teine juht. Ajaloolasele ei jätku vaid üldnimikkude omaduste ehk reageerimisviiside tundmisest ja ta vajab peale selle veel eriliste, üksikule isikule või üksikule grupile, näit. rahvale, omaste omaduste ehk reageerimisviiside, teiste sõnadega — üksiku isiku või grupi „karakterit“ tundmist. Selle juures ta kas lihtsalt võtab teatava karakteri kui midagi antut või leiab vajalikuks seda ise konstrueerida, näidata, kuidas ta teatavil mõjudel on vähehaaval tekkinud.

Kolmas juht. Peale üldnimikkude omaduste ja igakordsete eriliste karakterite ja reageerimisviiside tundmise vajab ajaloolane sideme loomiseks üksikute ajalooliste sündmuste vahel veel võimalikult täielikke andmeid vastavate isikute või gruppide üksikute elamuste — mõtete, tundmuste, soovide, kartuste jne. — kohta. Paljudel juhtudel, kus tal sarnased andmed puuduvad, näeb ta end sellepärast sunnitud olevat vastavaid oletusi väljendama.

Ja nüüd näib kõigel kolmel juhul just teaduslik psühholoogia niisugusena kutsutud olevat täielikul ja süstemaatilisel kujul ajaloolasele pakkuma neid teadmisi inimese hingeelust, mida ta oma uurimuste juures vajab. Ja nimelt esimesel juhul — esijoones üldise psühholoogiana, tema üldmaksvusele pretendeerivate seaduste ja kirjeldustega, teisel juhul — karakteroloogiana või juba Mill'i poolt tema „Loogika“ VI raamatus nõutud karakteri kujundamise teaduse ehk „etoloogiana“, milline pidi Mill'i järgi moodustama „sotsiaalse teaduse“ „otsese aluse“, viimaks kolmandal juhul — teadusena hingelisest üldse, kogu oma kõiki inimese hingeelu alasisid haaravate uurimustulemuste küllusega. Mis selle juures ajalooesse endasse puutub, siis näib, et otsene laenamine teaduslikult psühholoogialt võiks kõikidel juhtudel temale aina kasu tuua, ja nimelt seisaks see kasu kõigepealt selles, et ajaloo tulemused ceteris paribus muutuksid sedavõrd eksaktsemaiks, kui võrd teaduslik psühholoogia on eksaksem kui senine ajaloolase ja teiste „inimestundjate“ mitteteaduslik „psühholoogia“. Et psühholoogia on iseeneses ka juba küllalt

„eksaktne“ selleks, et temalt laenata — sellele on küllaldaseks kindlustuseks kõigepealt psühholoogia edurikkad rakendamised mitmel praktilisel alal.

Kuid kõiki neid väljavaateid piiravad tunduvalt järgmised kaaluflused.

1. Kuna psühholoogia vaatlemisviis on jäänud tänini enam mikroskoobiliseks, vajab ajaloolane eeskätt makroskoopilist hingeelu vaatlemise viisi ja üksikutesse hingeelu seostesse puutuvate tunnetuste peenendamine või „süvendamine“ on temale harilikult täiesti tähtsusetu. Seda selgitagu meile järgmine näide (mida tarvitab teises seoses ka Rickert⁴). Teatav linn on piiratud vaenlastest, linnas tekib nälg ja viimaks annab ta vaenlastele alla. Siin on side „ärrituse“ ja „vastuse“ vahel ajaloolasele juba tema igapäevaste kogemuste põhjal täiesti kindel ja selge ning selle juurdelisamine, mida võiksid temale veel peale selle öelda näljast ja selle motivatsioonijõust psühholoogia ja füsioloogia, oleks temale täiesti ülearune. Ei saa salata, et tänapäeva akadeemiline psühholoogia just selle oma eeskätt mikroskoobilise vaatlemisviisi tõttu asub rakendamisvõimaluste suhtes mitmele vaimuteaduste alale teatava määraneni halvemas seisukorras kui psühhoanalüüs ja individuaalpsühholoogia.

2. Kuna psühholoogia on üksikute elamuste juures huvitatud eeskätt nende üldisest iseloomust, nende ku el am u s t e omadusist, tuleb ajaloolasele arvesse esikohal üksikute elamuste täiesti konkreetne s i s u, nimelt see, m i d a keegi on mõelnud, k e d a v ö i m i d a keegi on armastanud või vihanud, m i d a t a o n soovinud jne. — seega midagi, millele antipsühholoogistlikult seisukohalt võib koguni vaadata kui mittepsüühilisele — ja üksikute elamuste kvalitatiivne külg, nende k u i d a s huvitab teda palju vähem. Ja juba üsna vähe tuleb ajaloolasel mures olla psühholoogide üldiste teooriate ja vaieluste pärast inimese üksikute psüühiliste tegevuste „olu“ üle. Nii nagu üksikute elamustega, on lugu ka „karakter“ ja dispositsioonidega. Kuna antud „karakter“ juures huvitavad psühholoogi esikohal selle, v ö i m e ö e l d a, f o r m a a l s e d omadused — kas sangviinik või flegmaatik, kas ekstrovertne või introvertne, kas eeskätt „primaarse“ või eeskätt „sekundaarse funktsiooniga“ jne., on ajaloolasele tähtis jälle üksikute dispositsioonide täiesti konkreetne s i s u, näit. kas keegi oli oma meelsuselt protestantlik või katoliiklik, aristokraatlik või demokraatlik, konservatiivne või liberaalne jne.

3. Viimaks ei panda sagedasti küllalt tähele, et sideme loomiseks inimeste üksikute toimingute vahel on peale nende psüühiliste

⁴) H. Rickert, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 4. u. 5. Aufl.; Tübingen 1921, lk. 76.

omaduste ja nende üksikute elamuste tundmise veel vajalik enam või vähem täpsalt tunda nende tegevuste mitmesuguseid väliseid tingimusi. Et näit. mõista, mikspärast antud isik igapäev teataval hommikutunnil väljub teatavast majast, läheb teatavat teed mööda, viimaks astub jälle teatavasse majja jne. — peame meie kõigepealt teadma, et ta elab esimeses majas ja ta teenistuskohat asub teises majas, et antud tee on kõige lühem tee teenistuskohale, et teenistus algab sel ja sel tunnil jne. Täiesti sarnaselt on lugu ka üksikute isikute ja gruppide tegevuste seletamisega ajaloos. Ka siin etendavad mitmesugused puhtasjalikud kaalutlused sagedasti kaugelt tähtsamat osa kui „psühholoogia“ ning viimane astub nende kõrval täiesti tagaplaanile. Sellepärast on ka vähemalt eksitav rääkida ajaloost kui „rakenduspsühholoogiast“.

Tulles peale öeldut jälle tagasi meie „antinoomiale“, võime nüüd seda lahendada vist küll järgmises mõttes: kuigi ajaloolane oma uurimistöö juures kahtlemata vajab ka „psühholoogiat“, ei ole temale siiski tarvis omale seda alles mõnest psühholoogia õpperaamatust otsima minna, osalt seetõttu, et ta omab temale vajalikke psühholoogilisi teadmisi juba igapäevakogemusest ja see, mis on üle selle, on temale harilikult tähtsusetu, osalt seetõttu, et inimese hingeelu juures on tema huvid teised kui psühholoogi omad. Sellepärast on väga tõenäoline, et ajaloolase „psühholoogiaga“ jääb lugu tulevikuski oluliselt sarnaseks, nagu ta on olnud seni: praktiline inimestundmine, intuitsioon, empaatia (sissetundmine), enda sisseelamine jne., ja et ka püüded rajada uut va im u t e a d u s l i k k u psühholoogiat ei muuda selles palju ja seetõttu edusammud ajaloo „fõstmise teaduse astmele“ olenevad — nagu senigi — ka tulevikus kõigepealt edusammudest ajaloo enese ja tema abiteaduste alal, mitte aga psühholoogia edusammudest.

Konstantin Ramul.

Varia.

Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Herausgegeben von der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga, 25. Band, 1. Heft; Riia 1933, (8) + 194 lk., 1 kaart, 1 tahvel.

Riia Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi toimetiste käesolevas vihus prl. H. Dopkewitsch peatub kirjutises — Die Burgsuchungen Kurlands und Livlands vom 13.—16. Jahrhundert — „Burgsuchung“ nimelise haldus- ja territoriaalühiku olemusel ja funktsioonidel. Ta väidab, et XIII saj. „Burgsuchung“ (ladina k. castellatura), millist mõistet eesti keeles võiksime vahest tähistada sõnaga linnuskond, esines ainult Kuramaal (keskaegses tähenduses), õieti just viimase nn. „asustamata“ osas. Autori arvates oli linnuskondlik maa-organisatsioon omane sealseile asukaile juba enne sakslaste tulekut. Vastupidi senistele arvamustele, mis omis-

tasid selle organisatsiooni kõigile lätlaste asumisaladele, peab ta lubamatuks nimetada kastellatuurideks Liivimaal ja Semgallias lätlaste aladel XIII saj, jälgitavaid, ka linnuste järgi konstitueerunud territoriaalseid ühikuid. Ta nimetab neid viimaseid, mida allikad tavaliselt märgivad ära sõnaga Burg, castrum, linnuse-alaks (Burggebiet). Viimane olnud olemuserinev linnuskonnast. Lätlaste linnuse-alal oli XIII saj. linnus võimukeskuseks, kust lähtudes linnusevanem haldas ja valitses ülemuslikult tervet linnuse-ala. Kuramaa linnuskonnas seevastu polevat linnusel olnud mingit võimukeskuse tähendust. Siin olnud linnus vaid paigaks, kust rahvas otsis kaitset vaenu ajal. Rahu ajal olnud siinsel linnamäel ainult geograafilise paiga tähendus. Autori arvates on linnuskondlik korralduse Kuramaale toonud viikingid. Paralleele leiab ta skandinaavlaste viikingiaegsetelt asumisaladelt Inglismaal ja mujal.

Linnuskondlik organisatsioon säilis Kuramaal ka sakslaste ajal, teda vaid kohandati uutele olukordadele. Alates XV saj. levis „Burgsuchung“ autori väitel ka väljaspool Kuramaad, peamiselt just lätlaste aladel, ulatudes Helme ja Tarvastuga siiski ka eestlaste maale. Kuid selle sõnaga tähistatava mõiste sisu oli juba teine kui XIII saj. Keskaja teisel poolel nimetatakse puhuti „Burgsuchung“iks selliseid maahärralisi majandus- ja maksuühikuid, mida tavaliselt tuntakse ametkonna, kohtukonna, foogtkonna jne. nime all. Autor arvab, et teatud haldus-majandusliku ühiku tähistamine „Burgsuchung“ina viitab sellele, et säärase maksuühiku sissetulekud lähevad mõneks eriliseks otstarbeks, igal juhul sellele, et ta on mingipoolest erinev teistest ametkondadest jne., milliste suhtes ei rakendata sõna „Burgsuchung“, ja et siin pole tegemist ühe ja sama mõiste erinevate nimetustega, vaid sisulise erinevusega.

Need on autori peamised väited. Neid fundeeriv allikaines on liiga nõrk, et nad suudaks kummutada vana ühtlase vaate kastellatuurist kui lätlaste alale rahvusomasest muistsest maa-organisatsiooni vormist. Juba autori väide, et kastellatuur esineb XIII saj. ainult Kuramaal, pole paika pidav seni, kuni ta pole kummutanud seisukohta, mis lokaliseerib 1253. a. jagamisürikus nimetatud Dzerbiteni ja Mesote kastellatuurid Semgallias asetsevate Terveteni ja Mesoteni linnustega. Üldse see allikaines, mida omame Liivimaa ja Semgallia linnuste ja Kuramaa omade kohta, pole ühtlane. Läti Hendrik mitte ainult ei loenda, nagu teevad ürikud, vaid ka kirjeldab. Näib, et peame jääma seisukohale, et meil on siiski tegemist ühe ja sama organisatsiooni vormi erinevate nimetustega. — Ka keskaja teise poole „Burgsuchung“ile spetsiaalse sisu leidmise püüded annavad vähe tulemusi. Siingi on nähtavasti tegemist ainult erinevusega nimetuses, mitte aga haldusühikute funktsioones ja ülesannetes. Näiteks tarvitatakse samast skandinaaviapärasest „suchung“ist“ kujundatud terminit „Kleithsokung“ Lõuna-Eestis vakuse tähistamiseks tavalise „Waeke“ asemel. Ometi oleks mõttetus järeldada siit erilisi funktsioone sellise terminiga märgitud vakuste juures.

Kuramaa etnilise küsimuse selgitamiseks keskajal pakub uusi andmeid sama vihu teine kirjutis — Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen —, milles A. Bauer üllitab Goldingeni komtuurkonna „Wartgut“-nimelise panise lehe XIV saj. keskelt. Lähemalt kirjutisel peatamata, olgu mainitud seda, et üllitatud teksti andmed pakuvad oma isikunimelises osas selgeid tõendeid soomelise asustuse olemasolu kohta keskaegsel Kuramaal. Osa tekstis esinevaid isikunimesid on otse eestilised, nagu Viliende, Ymmotu, Yalemb jt:

E. B.

Toimituskunta: Gunnar Suolahti †, Väino Voionmaa, Esko Aaltonen, Pentti Renvall, Lauri Kuusanmäki, Heikki Varis, Eino Jutikkala; Helsingi 1934, 544 lk.

Käesolevas osas V. Voionmaa vaatleb rahvusriikide sündimist, riigivõimu keskendamise ja merkantilismi aega, iseloomustades Rootsi-Soome merkantilistlikku majanduspoliitikat, seadusandlust kaubanduse ja tööstuse alal ja ühiskonnapolitiikat. E. Jutikkala ja G. Suolahti (viimase käsitelud on koostatud nii selles kui järgnevas peatükis ta loengute järele) teises peatükis annavad ülevaate maa elu juhtivaist seisustest, aadlist ja vaimulikest, nende kujunemisest, haridusest, maksudest jne. Soome meeste sugukondi, aadlike ja haritlaste, vaimulike, ohvitseride j. t. õmi esitavad prof. P. O. v. Törne, G. Suolahti ja kirjanik J. Finne. Järgneb E. Jutikkala õige huvitav ja meilegi tähtis omalt meetodilt ja põhjalikkuselt, loomulikult ka sisult, kirjutis Soome rahvaarvust ja asustusest XVI sajandist kuni XIX s. keskpaigani, varustatult mitmeti kartogramide ja tabelitega. Paljud neist tegureist, mis mainitakse Soome asustust vähendajaina või suurendajaina, on kohatavad ka meil. Selles kirjutises on Soome ajaloole nähtavasti väga palju uut juurde antud.

Haldusasutuste arenemisest Soomes XVI sajandi algult XIX s. alguni pakuvad huvitava pildi P. Renvall ja J. E. Roos, kuna õigusemõistmist ja kohtute korraldust valgustab K. Ignatius. Sõjandust ja sõjakunsti käsitleb samal ajalul väga instruktiivses ülevaates, esitades seisukohti omaaegse taktika ja strateegia kohta, major J. O. Hannula, kes on tuntud kõige paremast küljest juba oma teiste uurimustega. Kohapealsest omavalitsusest kuni ametiasutiste tekkimiseni kirjutab E. Aaltonen, tuues rohkesti uusi selgitusi ja mõistedefinitsioone, foogtide, kohtunike, nimismeeeste, kihelkonnakohtute, käräjäte ja muu kohta. Lisandeid Eesti talurahva majandusajaloole toob K. Vilkuna artikkel talupoegade maa- ja kodumajapidamisest, sama autor puudutab ka talupoegade käsitööndust. Naiste käsitööd ja rahvarõivad kujutab T. Vahter.

Väga huvitavad on ka kolm viimast peatükki, mis käsitlevad talu ja selle välimust, ehitusi, nende sisustust jne. (L. Kuusanmäki), külaühiskonda enne suurt maadeümbermõõtmist (E. A. Virtanen) ja mõisaühiskonda (E. Jutikkala).

Niiviisi seegi osa, olles ainulaadseks käsiraamatuks Soome ajaloolises kirjanduses selle maa kultuurilise ja majandusliku arenemiskäigu kohta XVI—XIX sajandeil, annab väga palju kasulikke andmeid ka meie ajaloo uurijaile, olles seega üheks vältimatuks teoseks eriti meie majandusajaloo ja asustuse vaatlemisel. Selle teose puhul võib õnne soovida Soome ajaloo uurimusele.

O. L.

Gustav Mayer, Friedrich Engels, I köide: Friedrich Engels in seiner Frühzeit, 1. trükk, Berliin 1920, 430 lk., 2. trükk, Haag 1934, 394 lk., II köide: Engels und der Aufstieg der Arbeiterbewegung in Europa, Haag 1934, 586 lk.

Friedrich Engels on Karl Marx'i kõrval marksistliku sotsialismi väljapaistvamaid rajajaid ja XIX sajandil hoogustunud töölisliikumise ilmekamaid suurkujusid. Aastakümneid töötas ta Karl Marxiga tihedas isiklikus kontaktis mõlemale ühiste eesmärkide taotlemisel. Marx ja Engels pidasid oma elutööd lahutamatuks tervikuks, mille puhul esines vaid teatav ülesannete jaotus mõlema töökaaslase vahel. Seetõttu on biograafidel äärmiselt

raske eritella kummagi aatleja ja võitleja eri annust nende ühises pärandis. Tõuseb isegi küsimus, kas antud tingimustes ei oleks otstarbekohasem jälgida marksistliku sotsialismi rajajate elutööd mingi ühise kaksikbiograafia näol, sest (nagu Mayer õigusega väidab) „vergebens schaut man sich in der ganzen Geschichte um: man findet kein zweites Beispiel für eine so vollständige Symbiose zweier bedeutender geistiger Persönlichkeiten“ (op. cit., II, lk. 529).

Hoolimata sellest ei ole seni keegi katsetanud sellise kaksikbiograafiaga. Ei ole seda julgenud teha ka mõlema tegelase elutöö parimaid tundjaid Gustav Mayer. Ta rõhutab, et Marxil ja Engelsil olnud siiski kummalgi oma teravalt isikupärane pale, oma tee ja oma tähtsus; mõlema elukäigu ühisel vaatlemisel võiksid kummagi isiksuse individuaalsed jooned ühise üldpildiga liiga ühte sulada, mispärast tulevat ikkagi eelistada individualiseerivat käsitluslaadi.

Kuna Marxi kohta on avaldatud rida biograafilisi käsitlusi, millest mõned, nagu Fr. Mehring'i oma (a-st 1918), moodustavad mahukad monograafiad, puudus kuni viimase ajani Engelsi biograafia, mis oleks rahuldanud kas või minimaalseidki nõudeid. Leidus vaid paar väikest brošüüri, neist üks K. Kautsky, teine W. Sombart'i sulest, ent need ei suutnud milgi määral asendada ulatuslikumat biograafilist teost. Nüüd on Mayeri soliidsel uurimise ilmumisega see lünk väga õnnelikult täidetud. Nagu selle autor teose eessõnas seletab, hakanud ta juba üle paarikümne aasta eest materjali koguma kavatsetava Englesi-biograafia jaoks. Teose esimene köide valminud üldjoontes maailmasõja puhkemise momendiks. Et sõda takistas selle lõplikku viimistlemist, võis see alles a. 1920 trükist ilmuda. Töö leidis haruldaselt heatahtlikku vastuvõttu. Selline asjatundja, nagu Mehring, väitis enne oma surma töö paari peatüki lugemisel, et Mayer õigupoolest olevat alles noore Engelsi avastanud, sest seni olevat Engelsi elu kohta kuni tema tutvumiseni Marxiga teada olnud vaid paar väheütlevat daatumit, millele lisandunud mõned kontrollimist vajavad oletused. Tiivustatud töö algusköite edust, jätkas Mayer oma uurimisi, mille viljana ta möödunud aastal esitas teise köite ja töödeldud trüki esimesest köitest.

Mayeri teos toetub peamiselt esmajärgulisele, enamasti avaldamata ainesele, mis ammutatud Saksa sots.-dem. töölistepartei arhiivist, Marx-Engelsi instituudist Moskvas, Engelsiga lähedas vahekorras seisnud isikute (Ed. Bernstein'i, K. Kautsky, W. Liebknecht'i, A. Bebel'i ja paljude teiste) eraarhiividest ja Engelsi lähedaste sugulaste perekonnaarhiividest. Eriti tähtsaks allikaks on autorile olnud Engelsi laiaulatuseline, õnneks suurelt osalt säilinud kirjavahetus K. Marxiga, A. Bebeliga, Ed. Bernsteiniga ja teiste mitme maa töölisliikumise juhtivate tegelastega. Endastmõistetavalt on selle kõrval ohrtrasti kasustatud ka kaasaegset ajakirjandust ja memuaarteoseid kui ka isiklikult saadud andmeid tegelastelt, kes olid Engelsiga olnud lähikäimises. Kõige selle väärtusliku materjali alusel võiski Mayer esitada tiheda, sisurikka ja usaldusväärse uurimuse, mis oma teaduslikult väärtuselt tunduvalt ületab kõik senised Marxi-biograafiad ja edukalt võib võistelda prof. Hermann Oncken'i tuntud Lassalle'i-biograafiaga.

Mayer tähendab, et ta olevat püüdnud hoiduda viimasel ajal moodsaks saanud rõhutatult-subjektivistlikust käsitluslaadist ja jäänud truuks objektiivsemale, teaduspärasemale meetodile. See on ta tööle aina kasuks tulnud. Autor ei võlu lugejat küll hilgavalt stiliseeritud iseloomustustega ega taotle vaimukaid probleemiseadeid; ent seda meeldivam tundub olevat tema rahulik lähenemine mitmesugustele teravilimeliste nähtustele ja vahekordadele, tema ettevaatlikkus, kainus ja erapooletus hoolsasti läbikaalutud ja süstemaatiliselt formuleeritud otsuste langetamisel nende

kohta. Ta hindab käsitletud nähtusi eeskätt oma aja olude ja tingimuste seisukohalt ja püüab ilmselt hoiduda hiljemini esilekerkinud vaatekohtadele asumisest.

Mayer leiab põhjendatult, et Engels polnud liigselt problemaatiline iseloom ega suure iseseisva loomisjõuga isiksus („mehr eine fruchtbare und befruchtende, als im eigentlichsten Sinne schöpferische Natur“, op. cit., II, lk. 527). Kuid ta olevat omanud revolutsioonääri-võitleja paindumatut tahtet, harukordset võimet sündmuste vaatlemiseks ja oma aja nähtustega kaasa-elamiseks; väga laialisi vaimseid huve, selget pead ja elavat vaimu, mis teda võimaldanud kergesti orienteeruda kõige mitmekesisemais ning keerulisemais olukorras. Mingi omapärase majandusliku või filosoofilise süsteemi loomiseks ei olevat jätkunud Engelsil jõudu. Kuid seda tugevamat olnud ta taktikuna, peastaabi-ülemana Marxi kui teoreetiku kõrval, osavasti ja elutargalt juhtides ning ühtlustades noort töölisiikumist, vastavalt eri maade erilistele olusuhetele, ilma et ta enda isiklikke seisukohti oleks üleliiga valjult kellelegi peale surunud. Vastavate suhete jälgimisel esitatakse Mayeri töös rikkalikult ülevaateid ning iseloomustisi Euroopa tööliikumise eri faaside kohta 1840-date ja 1890-date aastate vahel: Inglise tsärtism, 1848.—49. a. revolutsioonid, 1850-date aastate reaktsioonijärgne emigrantide tegevus ja suhted Inglismaal, Saksa tööliikumise algus F. Lassalle'i ajal ja selle edaspidine areng, I Internatsionaali kirgederikas periood, II Internatsionaali rajamine jne. — kõiki neid, puhuti väga teravaid vahekordi jälgib Mayer küpses ja objektiivses käsitluses, langetades nende nähtuste kohta oma kaalukad otsused ja hinnangud.

Erilist huvi tohiks meile pakkuda Engelsi suhtumine Vene revolutsioonilisse liikumisse. Vene tsarismi kui suurima reaktsioonikantsi kokkuvarisemine oli ikka olnud Engelsi ja Marxi palavaimaks sooviks. Seetõttu jälgis Engels erilise sümpaatiaga Venes arenevat vabadusliikumist ja suhtus pooldavalt „Narodnaja Volja“ rühma terroristidesse kui „ainsaisse isikusse, kes Venes midagi teevad“. Loomulikult pooldas ta ka Plehhanovi algatatud marksistlikku suunda, kuid taunis selle sallimatust teiste revolutsiooniliste voolude vastu ja pidas kõigi Vene revolutsiooniliste jõudude ühisrinnet esialgu tähtsamaks kui teoreetilist selgust ja peent vahetegemist eri ideeliste käsitluste vahel. Samal ajal oli Engelsile täiesti vastuvõetamatu paljude Vene sotsialistide (Herzeni, narodnikute jt.) juures esinev sotsialismi ja panslavismi segu: ta eitas külakonna tähtsust Vene ühiskonna ümberloomisel, ei uskunud Venemaa erilist valmisolekut kommunismile ja kujutles tulevat Vene revolutsiooni ainuüksi kodanliku revolutsioonina.

Rohkesti andmeid sisaldab Mayeri teos loomulikult ka Engelsi vahekorra kohta Marxiga ja üldse viimase elu ning tegevuse kohta. Vastavast käsitlusest selgub, et Engels oli peamiselt Inglismaalt saadud kogemuste mõjul Marxist iseseisvalt sotsialistliku maailmavaateni jõudnud ja et tema ideeline kaastöö marksistliku süsteemi teoreetilisel arendamisel polnud niivõrra väike, nagu mõnelt poolt on kaldutud arvama. Oma rikkalikkude kogemustega praktilistes majanduselu küsimustes oli kauema aja jooksul tegelikult äri alal töötav Engels liigselt abstraktselt mõtlevale ja mõnevõrra eluvõõrale Marxile asendamatuks toeks selle sotsioloogilise ja majandusliku süsteemi väljatöötamisel. Ka välispoliitilistes, strateegilistes ja teisteski konkreetse tõelikkuse küsimustes oli Engels rohkem kodus kui Marx ja avaldas neil aladel suure arvu artikleid mitme maa ajakirjades. Neis seni raskesti kättesaadavais kirjutistes avaldatud mõtted ja seisukohad, mida Mayer tänuväärse hoolega üksikasjaliselt refereerib, üllatavad nüüdisaegset lugejat sageli otse prohvetlikult ennustava kaugelenägellikusega mitmegi hilisema arengusuuna kohta.

P. T.

Erich Weise, Die alten Preussen (Preussenführer. Herausgeber Staatsarchivrat Dr. Erich Weise — Königsberg und Dr. Hermann Kownatzki, Direktor des Stadtarchivs Elbing); Preussenverlag Elbing 1934, 34 lk.

Ülalmainitud seerias, millest juba varemini ilmus Eugen Brachvogel'ilt: „Frauenburg, die Stadt des Koppernikus“ ja riigiarhiivi direktor Dr. Max Hein'ilt: „Das Staatsarchiv Königsberg und seine nationale Bedeutung“, omab käesolev kolmas vihk tähtsust ka Balti ajaloo uurimise seisukohalt. Autori asjatundlikust sulest esitatakse siin laiemale lugejateringile ülevaatlik kokkuvõte viimaste aastakümnete uurimuste tulemustest preislaste küsimuse kohta. Läänemere rahvaste tihedate omavaheliste suhtlemiste tõttu juba igivanast ajast peale oli loomulik, et teateid preislastest imbus Lääne- ja Lõuna-Euroopasse õige varakult. Neid andmeid käsitleb ka autor oma käesolevas kokkuvõttes, andes ühtlasi ülevaate vanade preislaste rassist ja eluruumist, kes indo-germaani hõimuna slaavlastele lähedal seisavad, neist siiski, nagu ka lätlased ja leedulased, vere poolest tugevasti erinevad.

Puudutanud lühidalt viikingite retki preislaste alale, samuti viimaste pikemat aega kestnud, kuid tagajärjetuiks jäänud kristianiseerimise katseid poolakate poolt, kujutab autor preislaste ala asustamist ja kohalikkude hõimude ümberrahvustamist sakslaste poolt, mis toimunud rahulikul teel. Autor rõhutab, et preislaste rahvusliku kängumise ja väljasuremise põhjuseks ei olevat olnud vägivald. Preisi keel kaob alles XVI sajandil, kuigi veel pärast reformatsiooni esimene hertsog Albrecht laskis tõlkida sellesse keelde M. Lutheri katekismuse. Veel tänaseni püsivad loendamatu preisi kohanimed ja samuti pole väike preislaste element ka Ida-Preisi praeguses rahvastikus.

R. Seeberg-Elverfeldt.

Dr. Helmut Muskat, Bismarck und die Balten. Ein geschichtlicher Beitrag zu den deutsch-baltischen Beziehungen. (Historische Studien... Heft 260.); Berliin 1934, 152 lk.

Laialine Bismarcki-kirjandus on viimastel aastatel rikastunud ka mõningate uurimustega, mis käsitlevad lähemalt Saksa „raudkantsleri“ seisukohta Balti küsimuses ja tema vahekorda baltlastega. Königsberglaste H. Rothfels'i ja H. Schaudinn'i teoste kõrval ilmus selt alalt möödunud aasta lõpul H. Muskat'i ülalmainitud uurimus (Hamburgi väitekirj).

Balti küsimus sattus poliitiliselt möödunud sajandi 60-ndail aastail ühte oma kriitilisemasse ajajärku. Vene sisepoliitilistest teguritest oli see suhtes eriti oluline tähtsusega teravnv võitlus konservatiivide ja liberaalse suuna vahel, seejuures eriti viimasesse kuuluva natsionalistliku slavofiilsuse mõju hoogne tõus. Selles võitluses kujunesid vene konservatiivid ja Balti erikorda kaitsev saksa aristokraatia algusest peale saatusekaaslasiks vastastikku tihedate isiklikkude ja ideoloogiliste sidemetega, kuna aga slavofiilne natsionalism Balti probleemi käsitlemisel otsis endale sekundaarseid tugipunkte eesti ja läti rahvuslikust liikumisest, mis just tol ajal hakkas tõstma pead. Selles sisepoliitilise võitluse olukorras etendas õigei silmapaistvat osa Vene ja teiselt poolt Preisi-Saksa vahekorra küsimus. O. v. Bismarcki kui Preisi ja hiljemini Saksa juhtiva riigimehe osa kujunes siin eriti põnevaks ja mõõduandvaks.

Bismarcki suhtumine Balti küsimusse Vene-Saksa vahekorra taustal oli oma põhijoontes ammugi tuttav. Selle kesksemaks juhiseks oli valju

erapooletuse pidamine, väliselt igasuguse aktiivse huvi avalduse puudumine. Ainsa erandina märgitakse ainult Bismarcki kui Preisi välisministri ettevaatlikku vaheleastumist Balti luteri kiriku kaitseks 1865. a. Bismarcki sellist passiivsust Balti küsimuses on aegade jooksul mõnelt poolt õige kurjustavalt arvustatud kui saksa rahvuse huvide reetmist. Ja kaasaegsete mõnede ringkondade poolt on olnud rida katseid mõjustada Saksa riigi esimest kantslerit siin suuremale aktiivsusele, kuid ikka tagajärjeta.

Bismarcki selline passiivsus tundub seda omapärasemana, kui mitte unustada, et tal oli õige tihedaid sidemeid Balti saksa aristokraatia silmapaistvamate esindajatega. Kõigepealt nende sidemete ja suhtlemiste jälgimisele ongi pühendatud ülalmainitud uurimus, nagu seda tähistab selle pealkirigi. Oma teose esimeses osas autor vaatleb Bismarcki ja Balti saksluse keskest päritolevate Vene kõrgemate võimukandjate, eriti diplomaatide vahekorda ja suhtlemist. Kõige üksikasjalisemalt on käsitletud Bismarcki ja krahv Alexander Keyserlingi sidemeid ja suhtlemisi. Keyserling, omaaegne silmapaistev loodusteadlane ja balti-saksa haridus- ja poliitikategelane, Eestimaa rüütelkonna peamees ja Tartu õppekonna kurator, oli Bismarckiga sõpruse vahekorras juba oma üliõpilasaastaist. Nad õppisid üheaegselt Berliini ülikoolis, olles ms. korterikaaslasedki. Siin sõlmitud sidemed jäid püsima aastakümneteks. Peterburis Preisi saadikuks olles külastas Bismarck Keyserlingi tema Raiküla mõisas Eestimaal ja hiljemini (1871/72) kavatses ta, nagu autor näitab, oma Eestimaa sõpra saada koguni Preisi kultusministriks. Nende vahekordade jälgimisel püüab autor eriti esile tuua Bismarcki ja Balti aadli sisemist vaimusugulust, aristokraatlikku ja konservatiivset ühiskondlik-poliitilist mentaliteeti.

Teose teises osas käsitleb autor Bismarcki kui diplomaadi ja poliitiku suhtumist Balti küsimusse tema poliitilise tegevuse eri ajastuil, kõigepealt diplomaadina Peterburis, siis Preisi pea- ja välisministrina ja lõppeks Saksa kantslerina. Selles osas toob uurimus suhteliselt vähe uut, põhinedes peamiselt trükitud ainetikule. Kuid küsimuse kokkuvõtliku ülevaatenä ei puudu tal ka siin oma väärtus. Bismarcki tahtekindel ja vankumatu erapooletuse pidamine Balti küsimuses tema arendatud Vene-Saksa vahekordade taustal ja järelusena leiab siin veel kord uut valgustust. Mõningaid uusi momente leiab autor ka Bismarcki poolt 1865. a. Balti luteri kiriku kaitseks üritatud aktsiooni käsitlemisel. Selle aktsiooni ulatus olevat liialdatult edasi antud Vene Berliini saadiku Oubril'i poolt, kes olnud Bismarckiga halvas vahekorras. Samal ajal aga olnud selle aktsiooni algatamisel omajagu aktiivsed Balti sakslusele heasoovlik kohalik kindralkuberner P. Suvalov ja Vene siseminister Valujev.

Autor on oma teose koostamisel õige hoolikalt jälginud vastavaid trükitud allikaid ja uurimusi. Ta on saanud õige silmapaistvat lisa ka trükkimata ainetikust, peamiselt Balti sakslaste erakirjakogudest, mille hulgas kõige väärtuslikumaks osutub saak kauaaegse Saaremaa maamärsali (oli sellel kohal 1876—1906) Oskar von Ekesparre järelejäanud paberitest.

Tuues täiendavaid jooni Balti saksluse poliitilise olukorra tundmaõppimiseks XIX s. teisel poolel, väärib Muskati värtekiri huvi ka toleaeegse eesti ja läti rahvusliku liikumise ajaloo seisukohalt. Mõjukate sidemete ja muude vahenditega Balti aristokraatia poolt peetud pingne võitlus oma erikorra ja eesõiguste eest, mille kohta teoses leidub huvitavaid lisajooni, aina avardab perspektiivi kohalikkude pärisrahvaste emantsipeerumistee raskuste suhtes.

H. K.

Oma 25. a. juubeli puhul korp! Sakala poolt avaldatud album sisaldab peale kitsalt vaid organisatsiooni kohta käivate mälestuskirjutuste ka mitmeid muid artikleid, mis äratavad laiemat huvi. Sarnastest mainitagu Rasmus Kangro-Pooli „Sakala maailmasõja, Vene revolutsiooni ja okupatsiooni päevil“, Konstantin Ramuli „Primitiivsest ja teaduslikust mõtlemisest“, Henrik Visnapuu „Loov rahvuslus“, Endel Kirschbergi „Psühholoogilisi eluseadusi“ ja Gottlieb Ney „Küsimusi ja probleeme meie kõrgema hariduse korraldamise alal“.

Ajaloo alalt on selles koguteoses neli kirjutist, mis teaduslikus käsitlusviisis esitavad huvitavaid seisukohti ja ainet. Pikem ja oma ainelt väga tähtis on Hendrik Sepa uurimus „Majandusolud Eestis XVIII sajandil. Lisandeid talurahva vabastamise ajaloole“ (lk. 88—112). Autor annab siin põhjalikuma, kui see senistes käsitlustes avaldatud, ülevaate XVIII sajandi, eriti selle lõpuosa, majanduslikust olustikust Eestis. Sellega olemasoleva saksakeelse trükitud allikmaterjali ja kirjanduse esitamisega võetakse arvustava hindamise alla Eesti põllunduse, karjanduse, asustuse ja muud küsimused, selle juures autor avaldab seisukohti, mis on tähtsad edaspidisele selle küsimustiku uurimisele suurema arhiiviaainestiku najal. Võrreldes neid seisukohti XVII sajandi lõpu majanduselu struktuuri ja avaldamisega, mille kohta andmeid on kogunud käesoleva kirjutaja, tuleb konstateerida rohkeid sarnasusjooni mõlema sajandi majanduselu vahel, mis tõestab, et majanduselu periood oma üldises ilmes on mõlemile sajanditele ühine, ulatudes koguni kaugemale minevikku. Meie majandusajaloost huvitatuile on H. Sepa kirjutis teretunud ja tähtis käsitlus võrdlemisi kehvas majandusajaloolises kirjanduses.

Kõigiti väärib tähelepanu ka Juhan Vasara sisu- ja vaatekohtade-rikas artikkel „Vaimuteaduste objektiivsusest ja aktuaalsusest“. Autor rõhutab siin, et energia kokkuhoiu pärast on tarvis, et uurimisalad oleksid aktuaalsed ja et uurimistulemuste suhtes püütaks võimaliku objektiivsuse poole. Oma teises instruktiivses kirjutises sama autor vaatleb tsunftidena organiseeritud Tallinna tööstuse arengut 1561—1660, kasutades siin olemasoleva vähese kirjanduse kõrval rohkesti ka Tallinna Linnaarhiivi andmeid. Friedrich Puksov avaldab „Koolitüüpe Eesti linnades rootsi ajal“. Kasutades arhiiviandeid ja kirjandust autor toob korrektiivse mõne uurija vaatekohtadesse käsitledavas küsimuses ja annab põgusa pildi linnakoolide kujunemisest Tartus, Narvas, Tallinnas ja teistes vähemates Eesti linnades. Autor toonitab nende koolide tähtsust ka eestlastele, illustreerides seda huvitavate näidetega.

On tervitatav, et sarnaste koguteoste avaldamisel üksiku organisatsiooni tegevusjuubeli puhul ei piirduta ainult kitsapiirilisel seda organisatsiooni puudutavate kirjutustega, vaid antakse ruumi laiemat huvi äratavatele käsitlustele teaduse mitmest ainevallast. See on maksev nii käesoleva teose kui ka mitme teise organisatsiooni poolt väljaantud koguteoste kohta.

O. L.

Tartu Linnavalitsuse poolt väljaantud koguteoses „Tartu II“, Tartu 1935, leidub ajaloolastele kaks huvitavat kirjutist. Prof. H. Moora vaatleb üksikasjaliselt Tartu asutamise küsimust (lk. 191—200), jõudes otsusele, et eesti linnuse olemasolu Tartus enne venelaste Jurjevi asutamist on üsna kindel, kuigi ta rajamise täppis aeg jääb teadmatuks. Autor soovib aga kaevamiste ettevõtmist, et ligikaudu seda aega kindlaks määrata.

Teine uurimus, teemal „Tartu raekojad Poola ja Rootsi ajal“ (lk. 201—238) linnaarhivar mag. E. Tender'i sulest on samuti väga põhjalik uurimus, kuigi õige kitsapiirdelise, kuid sarnase küsimuse üle, mis lubab autoril kaasa haarata linna tolleaegset majandus- ja kultuurielu arengut.

Autor on sooritanud suure töö, vaadates läbi küsimuse kohta käivad teated Tartu Linnaarhiivis. Lisaks sellele on kasustatud rikkalikult kirjandust, mis riivab nii või teisiti teemat. Piiskopiaja lõpul Tartus juba esinev raekoda on võib-olla ehitatud XIII sajandi lõpul, kusjuures ta sarnanes kaasaegsele Riia raekojale. Juba XVI sajandil oli see vana raekoda kasvava linna nõuetele niivõrd väikeseks jäänud, et linnakantselei tuli paigutada mujale ning rahapajale ehitada juurde uus ruum, kus peeti ka raeistungeid. Kannatades sõdade all hävines vana raekoda lõplikult pärast Tartu tagastamist Rootstile a. 1661. Juba varemini algas raad kasutama raekojana teisi hooneid ning 1637. a. ehitati valmis „uus“ ehk „väike“ raekoda, mida enam kaalukojana kasustati, turu äärde Rütüli tänava Emajõe-poolse nurga lähedale, kuna vana raekoda asus samas, kus praegune raekoda. 1688. a. alustati lõpuks hoopis uue raekoja ehitamisega, kusjuures kasustati osalt „vana“ raekoja alusmüüre, osalt tuli rajada uusi. 1. septembril 1693. a. pidas raad esimese koosoleku uues hoones. See maksis Tartu kohta küllalt palju raha, 5—6000 riigitaalrit, kuid juba 1708. a. langes ta leekide ohvriks ja raad ei suutnud teda enam uuesti üles ehitada. Alles 1781. a. alustati praeguse raekoja ehitamisega, kusjuures hävitati lõplikult rootsiaegse raekoja varemed. Praegune raekoda on täiesti uus hoone utel alusmüüridel.

Ühenduses rootsiaegse raekoja ehitamisega E. Tender esitab huvitavaid teateid linna rahalise olundi, rae ja kodanikkonna vaheliste tülide, linna ja kroonuvõimu vahekorra, ehitusainete hinna ja töötasu, ruumide jaostuse ja muu üle, mis hästi iseloomustab aja vaimu ja eluviisi Tartus XVII sajandi lõpul. Tähelepanuvääriv on ka, et rootsiaegse raekoja põhipind oma 450 ruutmeetriga on suurem praeguse raekoja põhipinnast, mis on 420 ruutm.; ka keskaegne raekoda ei olnud palju väiksem, nimelt 380 ruutm.

E. Tenderi uurimus on väärtuslikuks lisaks meie linnade, eriti Tartu kunsti-, kultuuri- ja majandusajaloole.

O. L.

Jean Meuvret, Histoire des Pays Baltiques. Lituanie — Lettonie — Estonie — Finlande; Pariis 1934, 203 lk. + 5 kaarti.

See väiksekaustaline populaarne, prantsuse laiemale lugejaskonnale määratud linnulennuline ülevaade nelja Baltimere idaranniku maa — Leedu, Läti, Eesti ja Soome — ajalost esitab nende maade minevikku kaasaegseis rööbaskäsitlusis. Autor on selles oma algatuselt igapidi tervitatavas katses püüdnud ilmse hoolikusega täita oma ülesande. Sisuliselt aga jätab see mõndagi soovida. Käsiteldud maade mineviku erilmet pole autor suutnud vajaliku kujukuse ja selgusega esile tuua. Kõige teravamalt esineb see puudus Soome suhtes. Eesti ja Läti ajaloo vaatlemisel on autor eriti läti autorite mõju all. Saksakeelsest kirjandusest, mida ülevaate koostaja on kasustanud prantsuskeelse kõrval, ei näi ta omavat küllaldast ülevaadet. Eesti ala suhtes oleks teosele eriti kasuks tulnud, kui oleks arvestatud Akadeemilise Kooperatiivi poolt väljaantud saksakeelseid ülevaateid meie ajaloo ja üksikute kultuurialade kohta, mis aga autorile on jäänud tundmatuks.

H. K.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), E. Blumfeldt, prof. A. R. Cederberg (Soome), O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Haliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), R. Indreko, dr. P. Johansen, R. Kenkmann, E. Kerem, H. Kleis (Ottenson), R. Kleis, A. Koort, dr. A. Korhonen (Soome), prof. H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Köpp, H. Laakmann, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, M. Lepik, O. Liiv, L. Metslang, prof. H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve †, A. Oinas, prof. H. Oldekop †, A. Perandi, prof. A. Pridik, Fr. Puksov, prof. K. Ramul, G. Rauch, L. Rebane, R. Rosén (Soome), M. Schmiedehelm, dots. H. Sepp, prof. O. Sild, A. Soom, M. Sorgsep, prof. A. Švābe (Läti), prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), E. Tender, prof. P. Treiberg, N. Treumuth, prof. J. Uluots, dots. J. Vasar, J. Vigrabs (Läti), K. Vilhelmson, dr. E. Virányi (Ungari), dr. Fr. Westling † (Rootsi), prof. A. H. Wirkkunen † (Soome) ja R. Övel.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind:** 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülj — 10 krooni, $\frac{1}{2}$ lehekülj — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924.—1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927.—1934. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.